Babu Genu Shikshan Sanstha's

Late Kishanrao Ramji Shinde College,

Parbhani, Dist. Parbhani (MS)

One Day National Level Inter-Disciplinary Seminar

On

"Problems of Women in India : Challenges and Solutions"

Sponsored by
S.R.T.M. University, Nanded

09th March, 2017

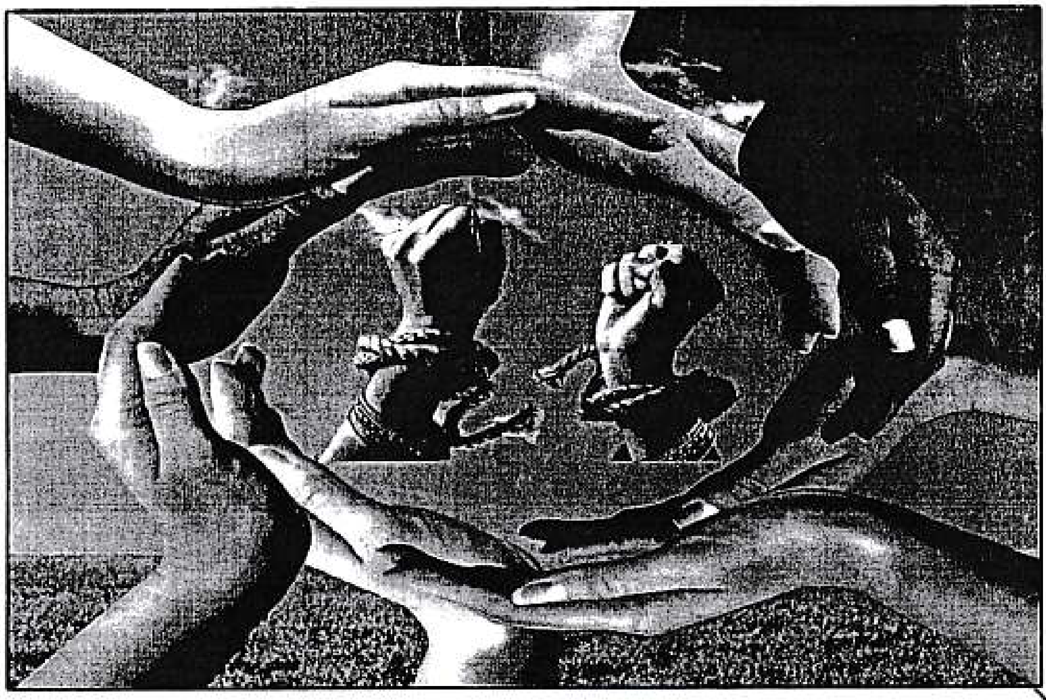

Editor
Dr. Digambar B. Rode

Organized by
Department of Economics (P.G.),
Late Kishanrao Ramji Shinde College,
Parbhani, Dist. Parbhani (M.S.) India

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's Coll
Gangakhed Dist.Parbhan

- **Problems of Women in India : Challenges and Solutions**
- **Editor :** Dr. Digambar B. Rode
- **Publisher :** Late Kishanrao Ramji Shinde College, Parbhani, Dist. Parbhani (MS) India
- **Published by :** Jyotichandra Publication Latur, Dist. Latur (M.S.)
- **ISBN 978-93-85162-24-4**
- **Printing & Binding :** Jyotichandra Offset Printing & Binding, Latur, Dist. Latur (M.S.)
- **Typesetting :** Vikas Dhamale & Anant Kotiwale
- **Cover Page :** Vikas Dhamale
- **Edition :** 09th March,2017

महत्वपूर्ण सूचना :

संबंधीत पुस्तकामध्ये समाविष्ठ असलेले शोधनिबंध हे त्या- त्या संबंधीत लेखकांचे असून यामध्ये व्यक्त असलेले विचार हे त्या-त्या लेखकांचे आहेत. सबंधीत शोधनिबंधामध्ये समाविष्ठ असलेल्या विचाराशी संपादक किंवा संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही. म्हणून संबंधीत शोधनिबंध व त्यामध्ये समाविष्ठ विचारांना ते लेखक जबाबदार राहतील. - **संपादक**

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
19	महिला सबलीकरण एक अभ्यास **नागनाथ कळवंडे**	48
20	वाढत्या साक्षरतेत महिलांचे घटते लिंग गुणोत्तर प्रमाण एक चिंतनिय समस्या **डॉ. सुभाष रामराव यादव**	51
21	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि महिलांचे सबलीकरण **डॉ. बालाजी किशनराव शिंदे**	55
22	पंचायत राज आणि महिला नेतृत्त्व **डॉ. प्रभाकर यु. आटवले**	61
23	औरंगाबाद जिल्हयातील तालूकानिहाय स्त्री साक्षरता प्रमाण : भौगालिक वितरण **डॉ.शोभा भानुदासराव दुधाटे**	64
24	स्त्रीवाद : एक जागतिक दृष्टिकोन **अमोल विलासगिर गोस्वामी**	67
25	हुंडा पद्धती : एक सामाजिक शाप **डॉ.यु.सी.राठोड**	69
26	भारतातील क्रांतीकारी चळवळीत स्त्रियांचे योगदान **देविदास नागोराव रिठे**	72
27	स्त्री मुक्ती चळवळीची बदलती दिशा **वृषाली लक्ष्मीकांत फुके**	74
28	तानुबाई बिर्जे यांचे 'दिनबंधू' मधील योगदान **राष्ट्रपाल साहेबराव सरोदे**	76
29	दलित चळवळीत महिलांचे योगदान **डॉ. जी. व्ही. गट्टी, नाईक एन.डी.**	79
30	अहिल्याबाई होळकर यांचे पर्यावरण विषयक योगदान **सत्यपाल पांडुरंग बनसोडे**	82
31	प्रेरणादायी कस्तुरबा **डॉ. नितीन बावळे**	84
32	भारतीय राजकारणात इंदिरा गांधी यांचे योगदान **प्रदिप बन्सीधर सिसोदीया**	87
33	प्रथितयश ग्रामीण स्त्रीवादी लेखिका: मथु सावंत **डॉ. अशोक भानुदासव केंद्रे**	90
34	कवयित्री हिरा बनसोडे यांच्या कवितेतील स्त्रीदु:ख **डॉ. शेषेराव नाईकवाडे**	92
35	स्त्री भ्रूण हत्या: एक अनैतिक कृत्य **डॉ. एस. आर. भुसारे**	94
36	भारतीय राजकारणात स्त्रीयांचे योगदान **के. एच. वाघमारे**	97
37	महात्मा गांधी यांचे स्त्रीवादी विचार **डॉ. संतोष कोल्हे**	99

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

प्रथितयश ग्रामीण स्त्रीवादी लेखिका: मथु सावंत

डॉ. अशोक भानुदास केंद्रे
मराठी विभाग,
कै.सौ.शेषाबाई मुंढे महाविद्यालय,
गंगाखेड, जि. परभणी

33

इंग्रजांच्या आगमनानंतर मात्र साहित्य व्यवहाराच्या क्षेत्रात फार मोठे परिवर्तन जाणवायला लागले. इंग्रजी साहित्याच्या अभ्यासातून महाराष्ट्रामध्ये नव्या साहित्य रचनेचा आणि प्रवाहांचा उगम झाला इ.स. १९४५ नंतर तसेच १९६० नंतर मराठी साहित्यात अमूलाग्र बदल झाला. विशेषत: साठोत्तरी वाड्मयीन प्रवाहात ग्रामीण, दलित, स्त्रीवादी, व आदिवासी साहित्य प्रवाह जन्माला आले. मराठी साहित्याच्या विश्वामध्ये ग्रामीण साहित्याचे स्थान आयसाधारण असे आहे. मराठी ग्रामीण साहित्याचे दालान नुसते समृद्धच नाही; तर वैविध्यपूर्ण असे आहे. अनेक ग्रामीण लेखकांनी विविध साहित्यप्रकारातून आपले जीवनानुभव आविष्कृत केले आहेत. ग्रामीण साहित्याचे पितामह म्हणू ज्यांना निर्विवादपणे अधिकार मिळाला आहे, असे महात्मा फुले यांनी या साहित्याची खऱ्या अर्थाने सुरुवात केली आहे.

१९६० नंतर ग्रामीण साहित्याची चळवळ उदयास आली. महात्मा फुले यांनी देशातील दलित, शोषितांच्या उन्नतीसाठी जी विचारसरणी मांडली, तीच ग्रामीण साहित्याची वैचारिक व तात्त्विक भूमिका आहे. महात्मा फुले यांनी आपल्या संपूर्ण सार्वजनिक जीवामध्ये विशेषत: आपल्या वैचारिक आणि ललित वाड्मयामध्ये सामान्य ग्रामीण माणसांच्या जीवनातील प्रशांचा वेध घेतलेला आहे. महात्मा फुले यांच्या चिंतनाचे विषय शेतकरी, शेतकऱ्यांचे शोषण, स्त्री, विशेषत: शोषित स्त्री, सामान्य व शूद्र माणूस हेच राहिले आहेत. आपले संपूर्ण आयुष्य त्यांनी उपरोल्लिखित घटकांच्या उत्थासाठी झिजविले, हे सूर्यप्रकाशाइतके सत्य आहे.

मराठी ग्रामीण साहित्याचे प्रेरणास्था महात्मा फुले हेच आहेत, यात शंका नाही. मानव मुक्तीचे तत्त्वज्ञान महात्मा फुले यांनी मांडले. त्यांचे हे तत्त्वज्ञानच ग्रामीण साहित्याची प्रेरणा आहे, म्हणून ग्रामीण साहित्यात माणूस केंद्रस्थानी राखूनच हे साहित्य विकसित झालेले आहे. साठोत्तरी कालखंडात ग्रामीण साहित्याचा प्रवाह जोरकसपणे वाहू लागला. १९८० नंतर उदयास आलेल्या ग्रामीण लेखक आणि लेखिकांनी आपल्या जीवनातील विविध ताण-तणाव चित्रित करताना वास्तवानुभवाला कथा, कविता, कादंबरी व विविध स्फूट लेखनातून ग्रामीण जीवनातील स्थित्यंतराचे सूक्ष्म दर्शन घडविले आहे. १९९० नंतरच्या खाजगीकरण, जागतिकीकरण आणि उदारीकरणाच्या शासकीय धोरणांनी ग्रामव्यवस्था ढवळून निघाली. शेतकरी चळवळ हा नवा बदल स्वीकारू न शकल्यामुळे ती विपन्न अवस्थेत पोहचली. शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांना अभिव्यक्त करणारे माध्यम म्हणून मराठी साहित्याने मोलाची भूमिका बजावली. अनागर समाजव्यवस्था आणि या व्यवस्थेतील मूल्यांमध्ये होणारे परिवर्तन कथात्मक ग्रामीण साहित्यातून ठळकपणे आविष्कृत झालेले आहे.

ग्रामीण जीवनामधील स्त्रियांचे प्रश्न विविध लेखक, लेखिकांनी कथात्मक साहित्यातून शब्दरूप केले

असले, तरी त्यातील सूक्ष्मतेचा वेध त्यां जिवंतपणे घेता आला नाही, कारण ज्या पद्धतीने स्त्रियांच्या आयुष्यातील विविध घटना किंवा प्रसंग, कौटुंबिक जीवनातील तिचे स्थान, समाजातील अस्तित्व आणि ३३ टक्के आरक्षणाच्या माध्यमातून तिचा झालेला राजकारणातील प्रवेश हा ज्या स्वरूपात मराठी ग्रामीण साहित्यातून गोचर व्हावयास हवा होता, त्याप्रमाणात झाला नाही. याला अपवाद फक्त मधु सावंत या मराठवाड्यातील ग्रामीण लेखिकेचा आहे. स्वतः राजकारणातील अनुभव पचवल्यामुळे सावंत यांच्या लिखाणाला जिवंतपणा प्राप्त झाला आहे.

मराठीतील महत्त्वाच्या स्त्री लेखिकांपैकी असलेल्या, मराठवाड्यातील पहिल्या कादंबरीकार म्हणून मधु सावंत यांचा उल्लेख करावा लागेल. १९९० नंतरच्या कालखंडामध्ये त्यांनी जे मराठी ग्रामीण साहित्याला योगदान दिलेले आहे, ते खरोखरच अक्षर स्वरूपाचे आहे. त्यांनी आपल्या साहित्यातून 'ग्रामीण स्त्री' केंद्रस्थानी ठेवून बहुतांशी लेखन केले आहे, आणि ते सर्व अनुभव स्वानुभव असल्यामुळे त्यामध्ये एक प्रकारचा प्रामाणिकपणा आणि जिवंतपणा आहे. मधु सावंत यांचे व्यक्तित्व हे एकांगी स्वरूपाचे नाही. त्यांचे व्यक्तित्व हे बहुढंगी व बहुपेढी आहे. त्या एके उत्कृष्ट शिक्षिका, समाजसेविका, जागृत राजकारणी आणि कलासक्त अशा रसिक म्हणून त्यांची ओळख आहे. विविध क्षेत्रातील योगदानामुळे त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाला एक वेगळे वलय प्राप्त झालेले आहे.

मधु सावंत यांनी आपल्या व्यक्तिमत्त्वाला अनुसरून जसे अनेक क्षेत्रात आपले योगदान देऊन वेगळेपण सिद्ध केले आहे. त्याचप्रमाणे त्यांनी वाङ्मयामध्येही वैविध्यपूर्ण असे लेखन केले आहे. त्यांनी वाङ्मयाचे जवळपास सर्व प्रकार यशस्वीपणे हाताळले आहेत.

मधु सावंत यांच्या साहित्याचे एकूण स्वरूप पाहता त्यांच्या साहित्याचे विषय, आशय आणि अभिव्यक्ती ही वेगळी आहे. त्यांनी 'पाण्यातील पायवाट' (१९९१), 'तिची वाटच वेगळी' (२००२), 'निवडुंगाची फुलं' (बालकथासंग्रह) (२००४), 'पाणबळी' (२००६) हे चार कथासंग्रह तसेच त्यांनी 'राहुकेतु' (१९९९), 'जिनगानी' (२०००) या दोन ग्रामीण कांदबऱ्याही लिहिल्या आहेत. 'नवरसाची नवलाई' हे नाटक व 'लगीनघाई ? मुळीच नाही!' ही एकांकिका लिहिली तर 'समाजशिक्षिका सावित्रीबाई फुले', 'महर्षि विठ्ठल रामजी शिंदे' व 'राजर्षी शाहू महाराज' हे थोरांचे तिन चरित्र ग्रंथ तसेच 'कथाकार भास्कर चंदाशिव' आणि 'सृजानाचा शोध' हे समीक्षात्मक ग्रंथ ही त्यांनी लिहिले आहेत. त्यांचे बरेच साहित्य हे आणखी अप्रकाशित आहे.

संदर्भ सुची :-

१. जाधव रा.ग., मराठी वाङ्मय : स्वातंत्र्योत्तर संदर्भ, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे, पृ.क्र.५१.
२. कुलकर्णी वा.ल., साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा, पॉप्युलर प्रकाशन, पृ.क्र.१.
३. सांगळे (डॉ.) संदीप, (मराठी कथा : तात्त्विक विचार) मराठी वाङ्मय तंत्र आणि आस्वाद समीक्षा, पृ.क्र.२८
४. सावंत मधु, पाण्यातील पायवाट, निर्मल प्रकाशन, नांदेड, प्र.आ.१९९१, पृ.क्र.५.
५. कोत्तापल्ले नागनाथ, ग्रामीण साहित्य : स्वरूप आणि शोध, पृ.क्र.८५.
६. सावंत मधु, तिची वाटच वेगळी, पृ.क्र.५१.
७. कुलकर्णी गो.म., मराठी ग्रामीण साहित्य : परिसर आणि प्रवाह, पृ.क्र.१३.
८. सावंत मधु, पाणबळी, पृ.क्र.१५.
९. सावंत मधु, राहुकेतु, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.१९९९, पृ.क्र.९.
१०. सावंत मधु, जिनगानी, मनोगत, पृ.क्र.४.

2017

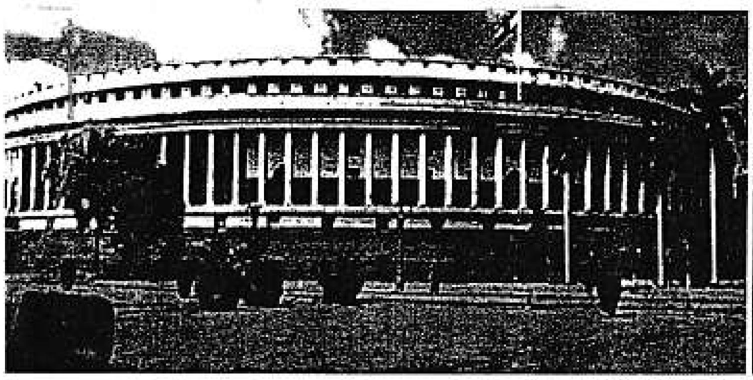

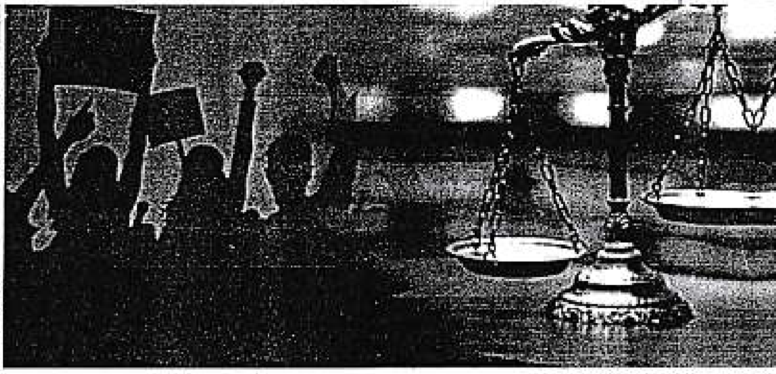

आरक्षणाचे धोरण, सामाजिक न्याय आणि भारतातील लोकशाहीवादी राजकारण

: संपादक :

डॉ. फैय्याज मुनीरसाब सौदागर

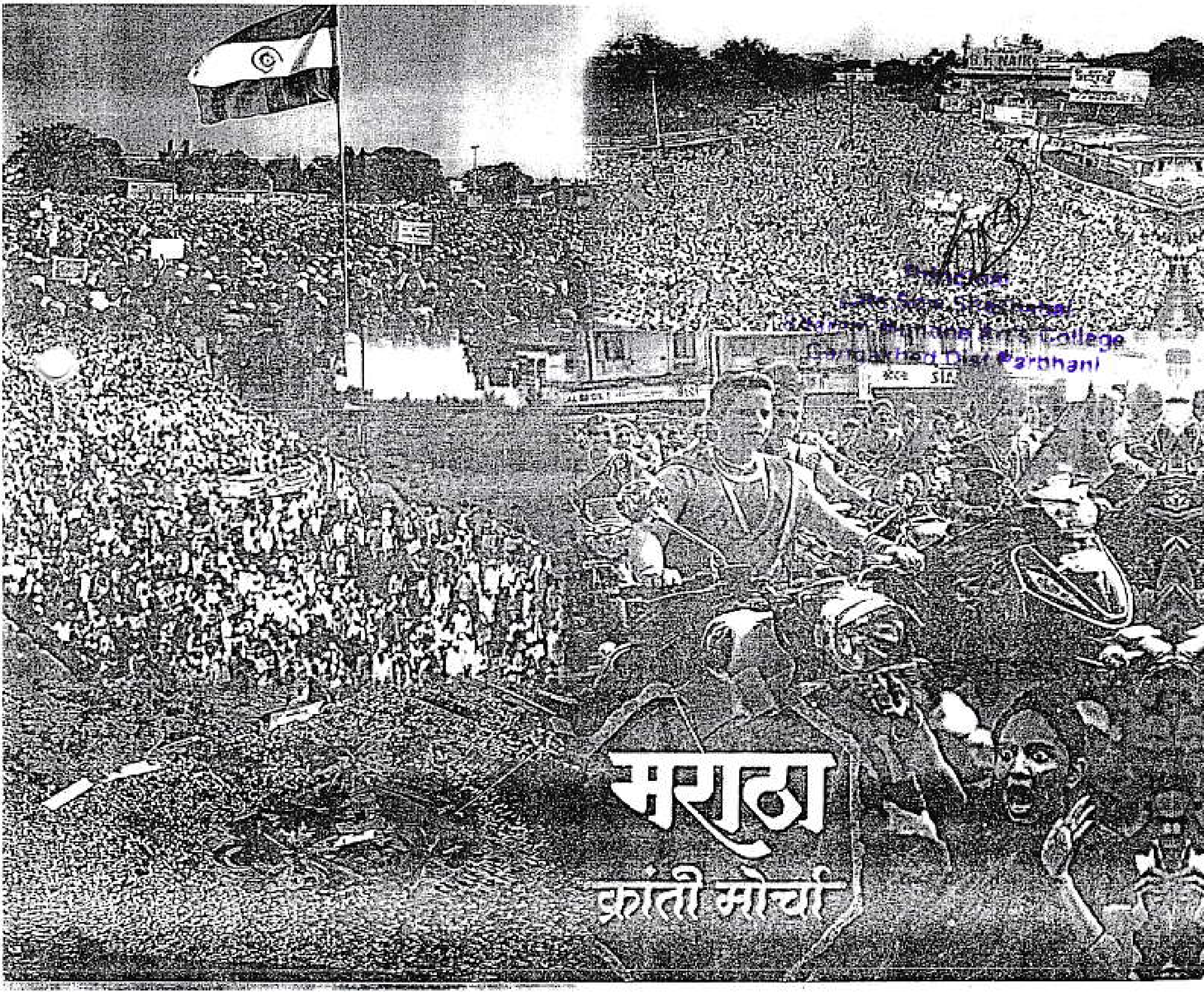

Principal
Arts College
Dist. Parbhani

२६)	महाराष्ट्रातील आरक्षण चळवळी : सैध्दांतिक भुमिकेचे विवेचन. **- डॉ. विजय साहेबराव तुंटे, श्री. हर्ष अरुण नेतकर,**	६१
२७)	आरक्षण - मुळ हेतू आणि गैरसमज. **- डॉ. आर.डी. शिंदे, लोणीकर श्रीनिवास अशोकराव**	६३
२८)	आरक्षण काल, आज आणि उद्या. **- डॉ. भुजंग विठ्ठलराव पाटील**	६४
२९)	आरक्षण संकल्पना : काल, आज आणि उद्या. **- डॉ.शिंदे आर.डी. , प्रा.ज्ञानेश्वर डाखोरे,**	६६
३०)	आरक्षण धोरणाविषयीचे राष्ट्रीय प्रश्न व उपाय. **- सौ. मोरे संतोष भिमराव**	६८
३१)	भारतीय समाजात आरक्षण विषयक दृष्टीकोन. **- प्रा.जाधव सुलोचना उध्दव**	७१
३२)	आरक्षण धोरणाचे जनक : राजर्षी शाहू महाराज. **- चिंचोले ओंकार गोपिनाथ**	७३
३३)	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आरक्षणाचे धोरण व लोकशाही संबंधी विचार. **- नामदेव तुकाराम मोरे**	७५
३४)	विधिमंडळ - महिला आरक्षणाचा मुद्दा. **- डॉ. माधव चोले**	७६
३५)	महिला आरक्षण व शासनाची भुमिका. **- प्रा. बाबुराव भिमराव जाधव**	७९
३६)	महिला सक्षमीकरणात राजकीय आरक्षणाची भुमिका. **- कु.महिपाल पुष्पा विश्वनाथराव**	८१
३७)	महिला आरक्षण व महिलांचा राजकीय सत्तेतील सहभाग. **- सहा.प्रा.बने रेखा रामनाथ, डॉ.भागवत डी.आर**	८३
३८)	जातीवर आधारित ओळख-भारताच्या राष्ट्रबांधणी समोरील आव्हान. **- मनिषा काशिनाथराव पाटील**	८४
३९)	जातीयता : राष्ट्र बांधणीला आव्हान. **- डॉ.गंगणे जीवन सुदामराव**	८८
४०)	जातीवर आधारीत ओळख - भारताच्या राष्ट्रबांधणी समोरील : एक आव्हान. **- डॉ. अडकिणे नवनाथ गोविंदराव**	९०
४१)	जातीय आधारित ओळख - भारताच्या राष्ट्रबांधणी समोरील आव्हान. **- प्रा. निहाळ आर.बी.**	९१
४२)	जातीवर आधारीत ओळख - भारताच्या राष्ट्रबांधणी समोरील आव्हान. **- अरुण शि. काळे,**	९४
४३)	जातीबर आधारित ओळख : भारताच्या राष्ट्राबांधणीसमोरील आव्हान **- डॉ. संजय मारोतीराव कोनाळे**	९९
४४)	जात व भारतीय राजकारण. **- डॉ. विशाल आर.जाधव,**	१०१
४५)	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील राजकारणाचे व्यावसायिकरण आणि जातवार आरक्षण यातील परस्पर संबंध. **- प्रा.शिवराम गो. जाधव, प्रा.संदिप गो. देवसरकर**	१०३
४६)	भारतीय लोकशाही आणि राजकारण. **- प्रा.वाघमारे के.एच.**	१०४
४७)	भारताचे आरक्षण धोरण - एक परिक्षण. **- डॉ. मेहत्रे दत्ताजी हुलप्पा**	१०६
४८)	आरक्षण आणि राजकारण **- डॉ. डोंगरे एल.बी.**	१०८
४९)	भारतीय लोकशाही : जातीय आणि धर्माधिष्ठीत राजकारण. **- चालीकवार राजेश सुभाष,**	११०
५०)	सामाजीक न्याय आणि भारतीय संविधान. **- डॉ. एस.बी. फड,**	११२
५१)	भारतीय राज्यघटना आणि सामाजिक न्याय. **- प्रा साळवे गौतम गणपती**	११४

Principal
Late.Sow. Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

ISBN-978-93-85426-32-2

३७) महिला आरक्षण व महिलांचा राजकीय सत्तेतील सहभाग

सहा.प्रा.बने रेखा रामनाथ
राज्यशास्त्र विभाग, कै.सौ.शोषाबाई सिताराम मुंढे, कला महाविद्यालय,गंगाखेड
डॉ.भागवत डी.आर
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, कै.सौ.कमलताई जामकर महिला, महाविद्यालय,परभणी.

स्वातंत्र्यानंतर लिखीत राज्यघटनेच्या माध्यमातून स्त्री-पुरूष असा कोणताही भेद न ठेवता कायद्याचे अधिराज्य या न्यायाने आधुनिक भारताची व समाजाची निर्मिती करण्याचे लेखी अभिवचन राज्यघटनेच्या माध्यमातुन भारतीयांना देण्यात आले आहे. त्या अनुषंगाने महिलांचा सामाजिक दर्जा सुधारणे स्वतंत्र भारताची एक महत्वाची जबाबदारी आहे, असे भारत सरकारने सुरूवातीपासून मान्य केले होते. त्यानुसार राज्यघटनेने महिलांनाही पुरूषाच्या बरोबरीने समान राजकीय महिलांनाही पुरूषांच्या बरोबरीने समान राजकीय हक्क मान्य केले आहेत. मात्र स्वातंत्र्यापासून ९० च्या दशकापर्यंत महिलांचा राजकीय सत्तेतील सहभाग सर्वस्वी समान पातळीवर राहिला नसून राजकारणाचे क्षेत्र पुरूष प्रधानच राहिले. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर महिलांचा राजकारणातील सहभाग वाढावा, व समाजाचा सर्वांगीण तथा समतोल विकास व्हावा या हेतूने समाजातील विविध अशा दुर्बल घटकाचा म्हणजेच अनुसुचीत जाती-जमाती, मागासवर्गीय तथा महिलांचा राजकीय विकास घडवून आणण्याच्या दृष्टीने स्वीकारण्यात आलेले आरक्षण धोरण महत्त्वाचे आहे. त्या अनुषंगाने प्रस्तुत शोधनिबंधात महिलांचा राजकीय सत्तेतील सहभागात महिला आरक्षणाची भुमिका जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

❖ अभ्यासाची उद्दिष्टे :

१.महिला आरक्षणामागील उद्दिष्टांचा अभ्यास करणे.

२.महिला आरक्षणामुळे महिलांचा राजकीय सत्तेतील सहभाग अभ्यासणे.

भारतीय संघराज्याच्या घटना प्रमुख प्रतिभाताई पाटील यांनी राष्ट्रपती पदाची धूरा सांभाळली. भारताच्या राष्ट्रीय राजकारणात भारताची लोकस्त्री म्हणून ओळखली जाणारी श्रीमती इंदिरा गांधी भारताच्या पंतप्रधान पदाची धूरा अनेक वर्ष सांभाळली तर प्रादेशिक राजकारणात सुचिता कृपलानी, मायावती, नंदिता सत्पती, शशिकला खाडीकर, सईदा अनवरा ताईमूद, जानकी रामचंद्रम जयललिता, राबडादेवी, सुषमा स्वराज, शिला दिक्षित, वसुंधरा राजे, उमा भारती, ममता बॅनर्जी,इ. महिला प्रादेशिक राजकारणात मुख्यमंत्री राहिल्या आहेत. उपरोक्त काही महिला राजकीय वारसा असलेल्या घराण्यातील वा उच्चवर्णीय समाजातील होत्या. परंतु खऱ्या अर्थाने सामान्य परिवारातील अथवा अन्य वर्गातील स्त्रियांना राजकीय सत्ता व सहभागात १९९० पर्यंत त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात त्यांना वाटा मिळाला नाही, हे वास्तव नाकारता येत नाही.

लोकशाही शासनव्यवस्था लोकसहभागाशिवाय परिपुर्ण होऊ शकत नाही. देशाचा सर्वांगीण विकास होण्यासाठी सत्ता विकेंद्रीकरण होणे आवश्यक असते. त्यासाठी आपल्या देशात ग्रामविकास करिता १९५९ पासून त्रिस्तरीय अशी पंचायत राज व्यवस्था स्वीकारली. लोकांच्या राजकीय सत्तेतील सहभाग वाढेल आणि स्थानिक लोकांचा त्यांच्या सहकार्यातून मार्गी लावता येतील. मात्र स्वतंत्र भारतातील समाजव्यवस्था पुरूषप्रधान असल्याने एकुणच विकासविषयक लाभ १९९२ स्त्रियांच्या तुलनेत पुरूषाला अधिक मिळताना दिसतात. याकरिता भारत सरकारने महिलासाठी काहि खास संरक्षणात्मक तरतुद करून शिक्षण, सेवा व सत्ता इ. क्षेत्रात विशेष संधीची उपलब्धता करून देत, अपेक्षित महिला घटकाच्या राजकीय उन्नतीसाठी, आरक्षणाचे तत्व स्वीकारले.

भारतातच नव्हे तर संपूर्ण जगभर महिलांची लोकसंख्या एकुण लोकसंख्ये पैकी ५० टक्के असताना राजकीय सत्तेतील सहभागात दुर्लक्षितच राहिली. देशविकासापासून वंचित असलेल्या स्त्री शक्तीला राजकीय सत्तेत सामावून घेण्याच्या उद्देशाने १९९३ मध्ये ७३ वी घटनादुरूस्ती करून महिलांना ३३ टक्के राजकीय आरक्षण पंचायतराज व्यवस्थेत देण्यात आले. त्यामुळे राजकारणापासुन व मानवी हक्का पासुन शतकानुशतके वंचित ठेवलेल्या स्त्रियांना राजकारणात सहभागी होण्याची संधी मिळाली. परिणामी जिल्हा परिषद,पंचायत समिती आणि ग्रामपंचायत स्तरावर महिलांचा राजकीय सत्तेत सहभाग वाढला. मात्र राजकीय प्रक्रियेचा विस्तार पाहता ३३ टक्के आरक्षण आपर्याप्त वाटू लागले. त्यामुळे २०११ मध्ये ११० वी घटनादुरूस्ती करून पंचायतराजमध्ये महिलांना ५० टक्के आरक्षण देण्यात आले. यामूळे महिलांचा राजकीय प्रक्रियेतील सहभाग मोठया प्रमाणात वाढल्याचे दिसून येते. ते खालील तक्त्यातून निदर्शनास येते.

अ.क्र	घटक	संख्या	एकूण सदस्य संख्या	एकूण महिला सदस्या	महिला पदाधिकारी संख्या
१	जिल्हा परिषद	३३	१,९५५	९७८	१७
२	पंचायत समिती	३५१	३,९१०	१,९५३	१७५
३	ग्रामपंचायत	२७८९६	१,९७,३८८	९८,६६९	१३,९४८

महाराष्ट्र पंचायतराज संस्थांची स्थिती दर्शविणारा तक्ता -आधार लोकराज्य एप्रिल २०१२ पृ.५६

वरिल तक्त्यावरून असे निदर्शनास येते की ११० व्या घटनादुरूस्तीमुळे पंचायतराज संस्थामध्ये महिलांना ५० टक्के राजकीय आरक्षण प्राप्त झाल्यामुळे पंचायतराज संस्थेत महाराष्ट्रात १,०१,६०२ महिलांना सदस्य मिळाले आहे. तर १३,९४८ महिला सरपंच पदावर कार्यरत आहेत. १७५ महिलांना पंचायत समिती सभापती पदावर विराजमान होण्याची संधी प्राप्त झाली आहे. तसेच १७ महिला सदस्या जिल्हा परिषदेमध्ये अध्यक्षपदाची जबाबदारी सांभाळताना दिसत आहेत. एकूणच राजकीय आरक्षणामुळेच देशातील पंचायतराज संस्थांमध्ये महिलांचा राजकीय सत्तेतील सहभाग मोठया प्रमाणात वाढल्याचे स्पष्ट होते.

❖ संदर्भ ग्रंथ सुची :

१. मोदी अनिता, पंचायतीराज एवं महिला सशक्तीकरण, बुक एनक्लेन प्रकाशन,जयपूर.
२. सिंह निशांत, महिला राजनिती और आरक्षण ओमेजा पब्लिकेशन्स नई दिल्ली.
३. वाघवा शालिनी, भारतीय स्थानिक प्रशासन, अर्जुन पब्लिशींग हाऊस लोकराज्य एप्रिल २०१२.
४. लोकराज्य एप्रिल २०१२.
५. योजना (हिन्दी) २०१२.

□□□

Babu Genu Shikshan Sanstha's

Late Kishanrao Ramji Shinde College, Parbhani, Dist. Parbhani (MS)

One Day National Level Inter-Disciplinary Seminar

On

"Problems of Women in India : Challenges and Solutions"

Sponsored by
S.R.T.M. University, Nanded
09th March, 2017

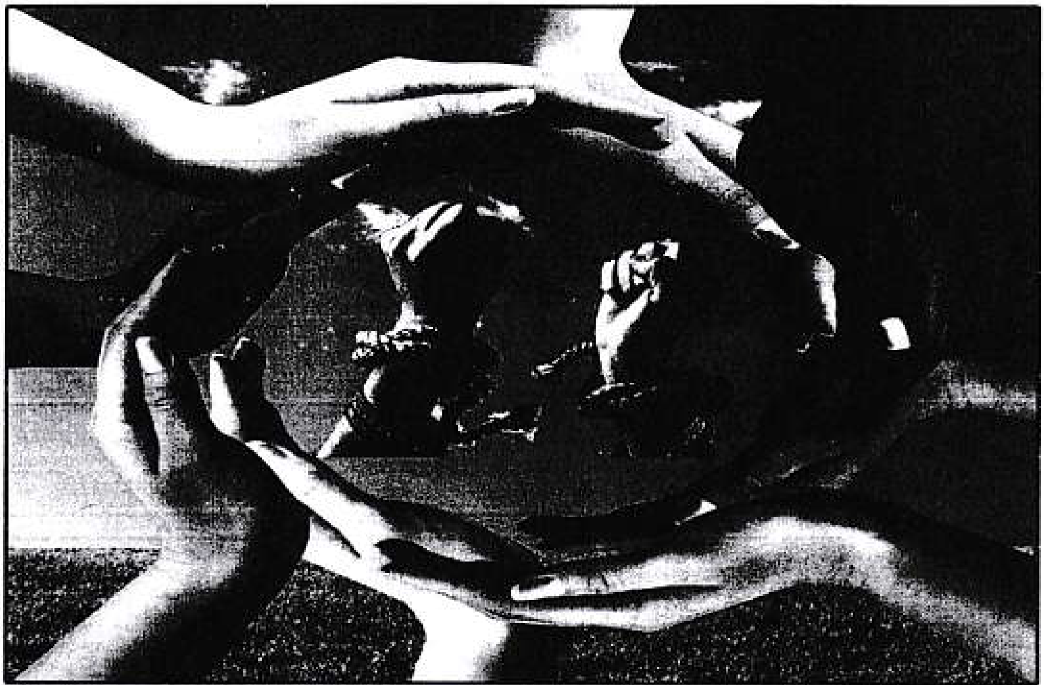

Editor
Dr. Digambar B. Rode

Organized by
Department of Economics (P.G.),
Late Kishanrao Ramji Shinde College,
Parbhani, Dist. Parbhani (M.S.) India

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundne Art's Colle
Gangakhed Dist.Parbhan

✓

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	The Role of Indian Women in Science and Technology **Varsharani Ramrao Potdar**	1
2	Pioneering Women's in Computer Science **Dr. N.S. Ratnaparkhi**	4
3	Problems of Women in India: Challenges and Solution Role of women in electronic and computer technology **Dr. B. P. Subhedar**	7
4	Laws for Indian Women: Challenges and Solutions **Shreepad M. Chintamani**	9
5	The Role Of Bharatiya Mahila Bank In Empowering Women **Shivaji Ramrao Kakade**	12
6	Empowerment of Women and Family **Akhilesh J. Joshi, Krutika C. Gangde**	14
7	Woman and AIDS, High risk factor **Rohini Joshi**	16
8	Multifaceted Role of Rural Women in Agriculture **P. K. Waghmare, Megha P. Jagtap, D. N. Gokhale**	18
9	Women Empowerment : Concept and Policy **Dr. Balaji G. Kamble**	20
10	नारीवाद : एक चिंतन **डॉ. सी. पी. व्यास**	24
11	हिंदी कविता विश्व में स्त्री लेखन **श्रीकांत विलासगिर गोस्वामी**	26
12	मराठा स्वातंत्र संग्राम में महारानी ताराबाई - योगदान की प्रासंगिकता (कालावधी सन १७०० - १७०७) **डॉ. चंद्रकांत बन्सीधर भागे**	29
13	पंचायतराज व्यवस्थेत महिलांचे योगदान **अर्चना भगवानराव काळे**	32
14	महिलांची आर्थिक आणि सामाजिक स्थिती **भिमराव पां. उगले, डॉ. सुरेश बी. ढाके**	35
15	भारतीय स्त्री - पुरुष गुणोत्तरातील असमतोल **मोहन व्यंकटराव वंडे**	38
16	स्वयंसहाय्यता गट व महिला सक्षमीकरण **डॉ. किरण प्रल्हादराव पिनाटे**	41
17	महिला संरक्षणासाठी व कल्याणासाठीचे कायदे **डॉ. एल.एच. पाटील, प्रकाश लालासाहेब देशमुख**	43
18	महिला सबलीकरण वास्तव व व्यथा महेश शिवाजीराव नेलवाडे, डॉ. एल.एच. पाटील	46

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

स्वयंसहाय्यता गट व महिला सक्षमीकरण

डॉ. किरण प्रल्हादराव पिनाटे
कै.सौ.शेषाबाई मुंढे महाविद्यालय,
गंगाखेड, जि. परभणी

16

प्रस्तावनां :

'बचतीद्वारे महिलांचे सबलीकरण' हा शब्दप्रयोग नेहमी ऐकण्यात येतो. सबल होणे म्हणजे शक्तीमान होणे. महिला सबलीकरण ही अशी प्रक्रिया आहे की ज्याद्वारे महिला सामूहिकपणे व सर्वांगीण उन्नतीच्या समान विचाराने क्रियाशील राहतात. पूर्वापार चालत आलेल्या रूढी-परंपराच्या जोखडाखाली दबलेली महिला नेहमीच साधन संपत्ती पासून वंचित राहिलेली आहे. ग्रामीण भागात भूमिहीन महिलांची संख्या ही लक्षणीय आहे. शेती, जनावरे सांभाळणे, मुलांची देखभाल, स्वयंपाक, लाकूड आणणे, साफसफई या कामांतच बहुसंख्य ग्रामीण महिला अडकलेल्या दिसतात. त्याचबरोबर बेरोजगारी, कमी शिक्षण, अर्थार्जनासाठी आवश्यक अशा कौशल्याचा अभाव, पारंपारिक समजुतीमुळे घराबाहेर जाऊन काम करण्यावर मर्यादा, आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अभाव या आणि अशा अनेक विविध अडचणींचे डोंगर महिलांच्या मार्गात आहेत. त्यामुळे ग्रामीण भागातील महिलांच्या सक्रिय सामाजीक सहभागावर मर्यादा आल्या असल्याचे सर्वसाधारण चित्र आहे.

स्वयं सहाय्यता गट :

आपल्या अडचणींच्या वेळी परस्परांना बचतीतून अर्थसहाय्य करणे, आपली आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी स्वत:चे बीज भांडवल तयार करणे या दृष्टीकोनातून हे गट स्थापन केले जातात. संघटित महिलांची शक्ती व आत्मविश्वास वाढविण्यासाठी परस्परांच्या सहकार्याने तयार झालेल्या गटाला स्वयं सहाय्यता गट अथवा बचत गट असे म्हटले जाते.

स्वयंसहाय्यता गटाचे उद्दिष्टे :

ग्रामिण भागातील गरीब जनतेच्या क्षमतेवर आधारित ग्रामीण भागात लहान-लहान उद्योग व्यवसाय स्थापन करून त्यांना कायमस्वरूपी रोजगार मिळवून देणे व स्वावलंबी बनवने हा बचत गटाच्या स्थापनेमागील महत्वपूर्ण उद्देश आहे. आर्थिक स्वावलंबन, उद्योगातून आर्थिक विकास, महिलांचे सशक्त व्यासपीठ तयार करणे, त्यांच्या समस्यांचे निवारण करणे आणि महिलांचा आर्थिक स्तर उंचावणे ही बचत गट स्थापनेची उद्दिष्टये सांगता येतील.

बचत गटाचे महत्व :

१) बचत गट महिलांना एकत्र आणून विचार करायला लावणारे माध्यम तसेच गट व्यवस्थित चालला तर सावकार घटकांपासून समाज दूर राहण्यास मदत होते.

२) महिलांना बचतीची सवय लागून परस्पर सहकार्यातून आर्थिक साहाय्य करून दैनंदिन अडचणी सोडविणे शक्य होते.

३) आर्थिक विकासाबरोबरच आत्मविश्वास निर्माण होतो या आत्मविश्वासाच्या आधारे महिलांना गावातील निर्णय प्रक्रियेत कृतिशील सहभाग घेणे शक्य होते.

स्वयंसहाय्य बचत गटाचे यश :

जोडोनिया धन उत्तम वेव्हारे ।
उदास विचारे वेंच करी ।

समर्थ रामदास स्वामींनी बचतीच्या विचारामागची गंगोत्रीच या श्लोकाद्वारे समाजासमोर मांडली आहे.बचत करणे हा महिलांचा स्वाभीमान आहे. रूपयांतील दोन पैसे कसे वाचवायचे आणि त्याचा योग्य विनियोग कसा करायचा हे महिलांकडूनच शिकले पाहिजे. म्हणूनच या बचत करण्याच्या महिलांच्या स्वभावाचा प्रत्यक्ष व्यवहारात अविष्कार दिसला तो बचत गटांच्या रूपाने. बचत, काटकसर, परतफेड या त्रिसुत्रीवर आधारलेली महिलांच्या आर्थिक विकासाची इमारत म्हणजेच बचत गट होय. १९७० मध्ये बांगला देशात बचत गटाच्या या चळवळींचा प्रारंभ झाला. पहिला बचत गट याच वर्षी येथे स्थापन झाला. या बचत गटाचे प्रवर्तक होते महंमद यूनूस महाराष्ट्रात बचत गटाची स्थापना सर्वप्रथम सुधाताई कोठारे यांनी केली.महिलांनी जमवलेली ही रक्कम एकत्रीतपणे ठेवून त्यातून सभासदांना गरजेनुसार कर्ज उपलब्ध करून देण्याने वैयक्तिक समस्या सुटू शकल्या.

बचत गटाचे बदलते स्वरूप :

प्रारंभी स्वयंसहाय्य गटाची निर्मिती फक्त महिलांच्या आर्थिक अडचणी सोडविणारी त्यांना कर्जपुरवठा करणारी एक संस्था पाहिले जात होते. मात्र यापेक्षाही पुढे जाऊन या गटांचे कार्य आहे. महिलांचे अनेक विविध प्रश्न हाताळून त्यातून मार्ग काढण्यासाठी उपयुक्त अशी एक यंत्रणा म्हणून या गटांकडे पाहता येईल.गावातील पाण्याचा प्रश्न असो, व्यसनाधिन पुरूषांमुळे महिलांना होणारा त्रास असो, ग्रामसभे आधी या सभेत महिलांनी काय भूमिका घ्यायची याचे धोरण ठरविण्याचा मुद्दा असो, अलपवयात होणारे मुलींचे विवाह, हुंडयामुळे निर्माण होणारे प्रश्न, कौटुंबिक समस्यांचे समाधान असे एक ना अनेक प्रश्नांवर मार्ग काढण्याचे प्रमुख केंद्र म्हणून हे गट आता कार्यरत झाले आहेत.

सारांश :

एकूणच बचत गटाच्या या चळवळीने सामाजिक क्रांतीची नवी मूहूर्तमेढ या देशात रोवली आहे. चार भिंतीत कायम घरकामात गुंतलेल्या महिलांना बचत गटांनी केवळ घराबाहेर पडण्यास बाह्य केले असे नाही तर या माध्यमातून त्यांना व्यवहारिक ज्ञान व कौशल्यही प्राप्त झाले आहे.

संदर्भ सुची :-

१. बचत गटातून समृध्दीकडे, रमेश वालवाड - विद्याभारती प्रकाशन, लातूर

२. महिला बचतगट मार्गदर्शिका - चौधरी लॉ पब्लिशर्स, जळगांव.

३. महालक्ष्मी रसर - स्मरिका, महाराष्ट्र शासन जाने ते फेब्रु २०१०

४. महिलांचे सवलीकरण, दारिद्रय निर्मूलन व स्वयं सहाय्य गट : यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - २००२

ISBN No. 978-93-85162-3

Third UGC Sponsored

TWO DAYS INTERDISCIPLINARY / INTERNATIONAL CONFERENCE

On

"GANDHISM : Past, Present and Future"

On

03rd & 04th February 2017

GANDHI STUDY CENTER

LEARN FROM THE LEGEND

NEW ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, WARDHA - 442001

Organized by

GANDHI STUDY CENTRE

New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) – 442001

INDEX

Author	Title of Paper	Page No.
प्रा. डॉ. अभिजीत वेरुळकर	ग्राम स्वराज्य	1
जयश्री पुंडलिकराव सोनकांबळे	"भारतीय महिला आणि गांधीजी"	2
आशीष बहाले	महात्मा गांधी . असहकार चळवळीचे प्रणेते	5
प्रा डॉ अशोक बी.केंद्रे.	मोहनदास ते महात्मा	8
प्रा. अविनाश ब. अवचट	महात्मा गांधीजीचे हरिजनोद्धार विषयक विचार आणि कार्य	11
डॉ. अतुल मधुकरराव देशमुख	'महात्मा' काय करील एकला ! (गांधी : आजच्या संदर्भात)	14
डॉ. सी. डी. पाखरे	महात्मा गांधीची धर्मसंकल्पना	15
प्रा. दिपक एन. काळे	महात्मा गांधीजींच्या विचारातुन गोसेवा आणि निसर्गोपचार एक अभ्यास	17
प्रा.डॉ. उल्हास रामजी राठोड	'महात्मा गांधी 'सत्य, अहिंसा व असहकार आंदोलन'	21
प्रा. कोकीळा अ. गावंडे	सविनय कायदेभंग चळवळीत महात्मा गांधीचे योगदान	27
डॉ महेन्द्र पांडुरंगजी गावंडे	गांधीजींच्या विचारातून सत्य, अहिंसा व सत्याग्रह	30
नरेश डी. कवाडे	राष्ट्रीय आंदोलनाच्या विशेष संदर्भात गांधीजींचा-जमनालाल बजाज परिवारांशी झालेला निवडक पत्रसंवाद	34
प्रा प्रतिभा उरसळ,	महात्मा गांधीचे अध्यात्मिक विचार	39
डॉ.सौ.पुष्पा सुभाष तायडे	अस्पृश्यता निवारणाविषयी महात्मा गांधीजींचे विचार	44
R. B. Lakshate	महात्मा गांधीच्या सामाजिक न्याय व सर्वसमावेशक विकास दृष्टिकोनाचा अभ्यास	48
प्रा.शहाणे आर.पी.	महात्मा गांधीचे अष्टपैलु तत्तवज्ञान	52
प्रा. रमेश नरसिंग थोरात,	महात्मा गांधीजींचे सर्वोदयी तत्त्वज्ञान	56
महा प्रा.बने रेखा रामनाथ	गांधी विचार तथा महिला राजकारण	59
प्रा.डॉ. देशपांडे एस.पी.	"सत्य व अहिंसा" या विचारात महात्मा गांधीजींचे योगदान	61
सं[illegible] कारभारी पटेकर	महात्मा गांधी : धर्म आणि राजकारण	64
प्रा.संजय उगेमुगे	भारतीय स्वातंत्र आणि महात्मा गांधी—एक समालोचन	66
शेख फेरोज जफर	"गांधीजींची समाजातील सांप्रदायिकतेची सद्भावना"	68
प्रा. डॉ. बसवेश्वर पांडागळे	महात्मा गांधींचे आर्थविषयक विचार	71
प्रा. डॉ. चंद्रशेखर गित्ते	महात्मा गांधींनी रामराज्य व ग्रामस्वराज्याची संकल्पना	74
प्रा. गोपीचंद के. वक्राण	गांधीजींच्या सर्व कल्याणकारी जीवनपध्दती	78
प्रा. किशोर बी.मेंढे	गांधी आणि खादी	81
Mundhe	निढळाच्या घामाची भाकरी	85
प्रा. विनोद संभाजी सोनवणे.	"महात्मा गांधी व लिओ टॉलस्टॉय : एक ऐतिहासिक अभ्यास"	87
प्रा. योगेश करवाडे	गांधीजींची असहकार चळवळ	93
प्रा भोज ठाकरा भास्कर	महात्मा गांधी आणि असहकार चळवळ	95
डॉ.सौ. पिनाटे किरण प्रल्हादराव	सद्यस्थितीत गांधी विचारांचे महत्व	99

सब इन्स्पेक्टर ला जीवंत जाळले. या हिंसक घटनेचा गांधींना प्रचंड धक्का बसला व त्यांनी असहकार चळवळ तावडतोब मागे घेतली, गांधींना अटक करण्यात येऊन त्यांना अहमदाबादच्या कोर्टाने सहा वर्षाची शिक्षा सुनावली अशा प्रकारे असहकार चळवळीची इतिश्री झाली. गांधीजींना असहकार चळवळ अहिंसात्मक मार्गाने अभिप्रेत होती. परंतू कांग्रेस कार्यकर्त्यांना साधनांची सोयरसुतक नसल्याने हिंसक वळण धारण केले. चळवळीत शिस्त व संघटनेचा अभाव निर्माण झाला. याबाबत पं. नेहरु त्यांच्या आत्मचारित्रात म्हणतात, "स्वराज्य संकलपनेतील अस्पष्टता आणि अहिंसेचा आग्रह यामुळे या चळवळीला लोकप्रियता लाभू शकली नाही. ही चळवळ दडपण्यासाठी सरकारणें ज्या कठोर उपायांच्या अवलंब केला त्यामुळे व मोपलांच्या कारवायांमूळे या चळवळीतील नैतीक बळच नाहीसे झाले."

गांधीजींच्या असहकार चळवळीची अशाप्रकारे इनिश्री झाली असली तरी, 'गांधी हे विसाव्या शतकात भारतीय संस्कृतीवर उमलेले सुंदर फुल होते.' गांधी म्हणजेच सत्य, अहिंसा, प्रामाणिकपणा, पवित्रता, निरंकारीता, उदारता, प्रेम, धर्म, एकता, सत्याग्रह व मानवता होय.

संदर्भ :-

1. डॉ. कुलकर्णी अ. रा., डॉ देशपांडे प्र.न. – भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन स्नेहवर्धन पब्लिशिंग हाऊस पुणे.
2. प्रां. मार्डीकर मदन – आधूनिक भारताचा इतिहास, विदया बुक्स पब्लिशिंग औरंगापुरा, औरंगाबाद.
3. डॉ. अजमेरा सुर्यकांता प्रा. पोतदार अनुराधा – महात्मा गांधीजींची विचारधारा, अथर्व पब्लिकेशन्स 2011
4. प्रा. जाधव व्ही.के – आधुनिक भारताचा इतिहास.
5. पेन रॉबर्ट – महात्मा गांधी जीवनगाथा.

मोहनदास ते महात्मा

प्रा डॉ.अषोक बी.केंद्रे.
(मराठी विभाग प्रमुख.)
भ्र.ध्वनी: 9421789934

कै.कै.सै. षेषाबाई सी. मुंढे महाविद्यालय, गंगाखेड, जि. परभणी.Email : ashokb.kendre@gmail.com

मोहनदास करमचंद गांधी यांचा जन्म 2 ऑक्टोबर 1869 रोजी गुजरातमधील पोरबंदर या गावी झाला. काठियावाड संस्थानच्या पदरी दिवाण म्हणून त्यांच्या पूर्वजांनी काम केले होते. घरचे वातावरण अत्यंत धार्मिक होते. श्रध्देचा वारसा त्यांना प्रामुख्याने त्यांच्या मातेकडून मिळाला. वैष्णव पंथाचे संस्कार त्यांच्या मनावर अगदी लहानपनापासून झाले. परंतु त्याचवेळी त्यांच्या घरात इतर पंथीयांना व इतर धर्मियांनाही मुक्तद्वार असल्यामुळे सर्व धर्माबद्दल सहिष्णूतेचेही बाळकडू त्यांना तेथेच मिळाले. त्यांचे बालपण पोरबंदरातच गेले. त्यांचे विद्यार्थीजीवन फारसे उज्वल म्हणता येणार नाही. पुढे त्यांच्या बंधूनी त्याना षिक्षणासाठी परदेषात पाठवले. विलायतेत त्यांची गाठ दोन थिऑसॉफिस्ट मित्रांषी पडली. त्यांचा सहवास गांधीजीच्या जीवनाला नवी दिषा दाखवण्यास कारणीभूत झाला. त्यांच्या प्रेरणेने गांधी गीताध्ययनास प्रवृत्त झाले.

गांधींनीं स्वतःच यासंबधी लिहिताना म्हटले आहे की, 'भगवद्‌गीता हा अमूल्य ग्रंथ आहे अषी माझी त्यावेळी समजूत झाली. ती समजूत हळूहळू दृढ होत गेली व आज तत्त्वज्ञानाच्या बाबतीत मी तिला सर्वोत्तम ग्रंथ समजतो.' त्याच त्यांच्या मित्रांनी बुध्दचरित्राषीही गांधींचा परिचय करुन दिला. एका ख्रिस्ती मित्राच्या सौजन्याने बायबलच्याही अंतरंगात त्यांना षिरता आले.'येषूच्या गिरिप्रवचनांची छाप फार चांगली पडली. ते ह्रदयात उतरले. बुध्दीने त्याची गीतेषी तुलना केली.' या अनेक धर्मग्रंथाच्या समन्वयानेच गांधींच्या भावी जीवनाची तात्विक पायाभरणी झाली आणि पुढे सत्याग्रहाच्या त्यांच्या प्रयोगाला लागणारी साधनसामुग्री

ISBN NO.: 978-93-85162-31-2

गोळा झाली. विलायतेतील वास्तव्याची दुसरी जमेची बाजू म्हणजे कायद्याची पदवी त्यांनी पदरात पाडून घेतली. पुढे विश्वस्त कल्पनेला जन्म देताना आणि आफ्रिकेत चंचुप्रवेष मिळवताना हे भांडवल त्याना उपयोगी पडले. काठियावाडला काही दिवस वकिली केली पण तिथल्या वातावरणाला ते लवकरच विटले. इतक्यात पोरबंदरच्या एका मेमन पेढीतर्फे दक्षिण आफ्रिकेत दावा चालवण्यासाठी जाण्याची संधी त्याना मिळाली. गांधीच्या जीवनाला महत्वाचे वळण देणारी ही त्यांची दुसरी परदेषयात्रा ठरली. तिथे टॉलस्टाय, रस्किन आणि थोरो यांच्या विचारवैभवाषी त्यांचा जवळून परिचय झाला. त्यांच्या जीवनावर, कार्यावर व तत्त्वज्ञानावर या त्रयीच्या विचारांचा खोल ठसा उमटला व तो पुढे जन्मभर टिकला. आपल्या आत्मकथेत एक संपूर्ण प्रकरण त्यानी रस्किनच्या 'अन टू धिस लास्ट' नामक पुस्तकाच्या आपल्यावर झालेल्या प्रभावाचे वर्णन करण्यासाठी खर्चिले आहे. त्यात ते म्हणतात, "हे पुस्तक वाचण्यास सुरु केल्यानंतर माझ्याने ते सोडवेचना. त्याने मला पकडून धरले, जोहिनसबर्ग ते नाताळ चोविस तासाचा रस्ता आहे. रेल्वे संध्याकाळी डरबनला पोचली. पोचल्यानंतरसबध रात्रभर झोप येईना." पुस्तकात दर्षविलेले विचार अमलात आणण्याचा विचार ठरला. पुढे त्यानी त्या पुस्तकाचे गुजराथी भाषांतर 'सर्वोदय' या नावाने केले. ते असे:

1. सर्वांच्या कल्याणात आपले कल्याण आहे.
2. वकील काय किंवा हजाम काय, दोघांच्याही कामाची किंमत सारखीच असली पाहिजे. कारण पोटापाण्याचा हक्क दोघानाही सारखाच आहे.
3. साधे, अंगमेहनतीचे, षेतकऱ्याचे जीवन हेच खरे जीवन होय.

दक्षिण आफ्रिकेत गांधीना सत्याग्रहाचा मार्ग गवसला. दक्षिण आफ्रिकेत हिंदी लोकाना न्याय मिळवून देण्याचे त्यांचे सर्व प्रयत्न म्हणजे सत्याचेच प्रयोग होते. वर्षभर राहण्याचे इरादाने तेथे गेलेले गांधी वीस वर्षे तिथे राहिले. दरम्यानच्या काळात त्यांच्या गोऱ्या सरकारविरुध्द अहिंसात्मक लढा सुरू होता. आत्म्याच्या षस्त्राने त्यांनी जुल्माषी झुंज दिली. आणि षेवटी ते यषस्वी झाले. दक्षिण आफ्रिकेतील या लढ्याला स्वयंमेव महत्त्व तर आहेच पण गांधीजींच्या जीवनकार्यात, त्यांनी पुढे हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यासाठी उभारलेल्या जनआंदोलनाच्या संदर्भात दक्षिण आफ्रिकेतील अनुभवाला एक पूर्वतयारी म्हणूनही अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. गांधीजीचे नेतृत्व त्यातून जसे प्रस्थापित झाले, त्याचप्रमाणे अहिंसात्मक चळवळीचे एक नवेच साधनही त्यातून निष्पन्न झाले.

शरताच्या राजकारणात गांधीजींनी प्रवेष केला, तो काळ प्रथम महायुध्दाच्या परिसमाप्तीचा काळ होता. त्यावेळी चळवळीची अवस्था व्दिधा झाली होती. मवाळ आणि नेमस्त यांच्यातील संबध दुरावलेले होते. मात्र गांधीबद्दल त्या दोघानाही सारखाच आदर होता. गोखल्यांना गांधी आपले राजकीय गुरू मानतात अर्थात त्यांच्या विचारांची बैठक व साधनषुचितेचा आग्रह आणि राजकारणाचे अध्यात्मिकरण इत्यादी संकल्पना गोखल्यापासून त्यानी उचलल्या असल्या तरी असहकारादी, त्यांचे मार्ग गोखल्यापेक्षा टिळकांषीच त्यांचे साधर्म्य स्पष्ट करतात असे दिसून येईल. पाष्चात्य–सभ्यतेच्या मूल्यांकनाबद्दल गांधी–गोखले यांच्यात जमीन–असमानचे अंतर आढहते. असेही म्हणता येईल की, गोखले–टिळक या दोन्ही प्रवाहाच्या समन्वयातून एक तिसराच अभिजात प्रवाह गांधीनी निर्मान केला यातच त्यांच्या यषाचे रहस्य होते.

गांधीनी या देषातील तसेच विष्वातील सामाजिक, आर्थिक व राजकीय चिंतनाला व कार्याला एक नवीन दिषा दिली, यातच त्यांची थोरवी आहे. त्यांच्या विचारात सुसंगती नाही अषी एक टीका होत असते. एक गांधीचेच त्यासंबंधीचे मत आलेले आहेच. त्यांना हा आरोप मान्य आहे. नव्हे, 'हा आरोप हे त्यांचे भूषण आहे. सत्यनिष्ठेचा व्यक्तीला बाऊ वाटत नाही. किंबहुना सुसंगतता अनेक प्रसंगी सत्यनिष्ठेत प्रत्यवायभूत ठरते. जे सत्य असेल ते सुसंगत असलेच पाहिजे असे म्हणता येणार नाही. म्हणूनच गांधीजींच्या जीवनात, लेखनात किंवा भाषणात सुसंगतपणाचा आग्रह दिसून येत नाही. आणि त्याखेरीज जीवनात, गांधीनी सुसंगत तत्वज्ञान दिलेच नाही असेही नाही. त्यांच्या मार्गाबद्दल, त्यांच्या औचित्याबद्दल व परिणामक्षमतेबद्दल मतांतरे जरुर संभवतात. परंतु एक गोष्ट निष्चित की त्यानी जीवनाच्या सुसंगत तत्त्वज्ञानाची रचना केली

ISBN NO.: 978-93-85162-31-2

आहे. आणि विषेष म्हणजे या तत्त्वज्ञानाला आधार मानवी स्वभावाच्या वास्तव षक्तिप्रवाहांचा आहे, केवळ उदात्त–आदर्षात्मक षक्तिप्रवाहांचा नाही. दुर्दैवाने त्यांच्या विचारातील या व्यवहार्य भागाकडे दुर्लक्ष झाले असून, एका अर्थाने 'अव्यवहार्य असलेल्या स्वप्नरंजनात्मक भागावरच भारतीयांनी लक्ष केंद्रित केले आणि त्यामुळे त्यांच्या विचारातली व तत्त्वज्ञानातली सुसंगती नजरेत भरु षकली नाही.'

तटस्थपणे गांधीविचारांचा अभ्यास केल्यास आढळते की, त्यांच्या काही कल्पना अव्यवहार्य आहेत, कालबाह्य, कालविसंगतआहेत, अषास्त्रीय व प्रतिगामी आहेत आणि थेट सांप्रदायिक सनातनिही आहेत. पण तरीही त्यांचे जे सर्वात मोठे योगदान आहे ते राजकीय प्रष्नांकडे व दैनंदीन अडचणीकडे नैतिक दृष्टीने पाहण्यावर त्यांनी दिलेला भर आणि सामाजिक, राजकीय क्षेत्रात नैतिकतेचा–आध्यात्मिकतेचा अवलंब षक्य असल्याचे त्यानी दिलेले प्रात्याक्षिक त्याचे मोल कधीच उणावू षकत नाही. प्राचीन प्रेषितांची वचने गांधींच्या जीवनातून व विचारातून सार्थ ठरली. तत्त्वांच्या आत्मपरिपूर्तीच्या विचारांना सामाजिक व राजकीय संदर्भ त्यांच्या हातून प्राप्त झाले. वैयक्तिक सदाचारांना सामाजिक राजकीय षास्त्रांचे परिमान लाभून अन्याय्य षक्तिचा मुकाबला करण्याचे बळ त्यांनी दिले व व्यक्तीला उच्चतर पातळीवर नेले. गांधींचे हे कार्य चिरंजिव राहील, त्यांनी कायदेषिर राज्य–संकल्पनेला नेऊन बसवले, बळ व हिंसा यांच्या ऐवजी सत्य–अहिंसेव्दारे केलेल्या अनुनयाचे सामर्थ्य प्रकट केले ही त्यांची राजकीय विचाराच्या क्षेत्रातील सर्वात मोठी कामगिरी चिरकाल मान्य करावी लागेल. परंपरा आणि नवता यांचे बेमालूम संमिश्रण गांधीविचारांत आढळते, किंबहुना यातच त्यांच्या अफाट आकर्षणाचे, अमर्याद लोकप्रियतेचे सन्मान्य 'महात्मतेचे' रहस्य आहे. संक्रमणकालीन भारताचे गांधी हे मूर्तिमंत प्रतिक होते. त्यानी अनेक अतिप्राचीन व सनातन तत्त्वांचा आधार आधुनिकतम राष्ट्रीय गरजांच्या समर्थनार्थ घेतलेला दिसतो.

'महात्मा गांधी' हे माओपेक्षाही अधिक मौलिक क्रांतीचे प्रणेते होते. गांधीवादाने लिंकनच्या स्वातंत्र्यप्रेमाचा लेनिनच्या समताविषयक तळमळीषी समन्वय घालण्याचा प्रयत्न केला. मात्र बंदुकीची नळी त्यानी हाती धरण्याचे कटाक्षाने टाळले.' त्यांचे हे कार्य भारताच्या दृष्टीने तर विषेष मोलाचे आहे. कारण त्या विषिष्ट परिस्थितीत 'भारतीय राजकारणात गांधींचा अवतार झाला नसता तर सषस्त्र क्रांतीच्या मार्गाकडे तरुण वळले असते यात षंका नाही. गांधीनी आपल्या लढ्यांनी हे वळण टाळले इतके तर निष्चितच म्हणता येईल त्या बदल्यात गांधीनी देष निष्क्रिय व लाचार ठेवला नाही, तर लाखो लोकांना क्रियाषिल बनवले.'

भारताला भावी काळात गांधीवाद अनुसरण्याखेरीज गत्यंतर नाही. भारताला नव्हे तर जगालाही त्याखेरीज तरणोपाय नाही. बाबा आमटे म्हणतात, 'गांधी महात्म्य सांगून गांधी सांगता येणार नाहीत. आणि उद्याच्या पिढ्यांना त्यांची ओळख पटण्यासाठी कदाचित कॉम्प्युटर लागेल. पण भाळावर उमटलेली ही तप्त युगमुद्रा कोणत्याही इतिहासाला पुसून काढता येणार नाही.'

संदर्भ ग्रंथः-

१.संक्षिप्त आत्मकथा (मराठी) - गांधीजी, संक्षिप्तकार, भारतकुमार कुमारप्पा.

२.गांधी विचार - प्रा.डॉ. मु. ब. शहा.

३.हिंद स्वराज्य- गांधीजी.

४.महाराष्ट्र:विश्वकोश

५.साठ महामानव- प्रा. सौ. माधवी कवी.

६.मेरे सपनोंका भारत- गांधीजी

ISBN NO. - 978-93-85162-31-2

(Third UGC Sponsored)

TWO DAYS INTERDISCIPLINARY / INTERNATIONAL CONFERENC

On

"GANDHISM : Past, Present and Future"

On
03rd & 04th February 2017

GANDHI STUDY CENTER
LEARN FROM THE LEGEND
NEW ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, WARDHA - 442001

Organized by

GANDHI STUDY CENTRE

New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) – 442001

INDEX

Sr. No.	Author	Title of Paper	Page No.
1	प्रा. डॉ. अभिजीत वेरुळकर	ग्राम स्वराज्य	1
2	जयश्री पुंडलिकराव सोनकांबळे	"भारतीय महिला आणि गांधीजी"	2
3	आशीष बहाले	महात्मा गाधी असहकार चळवळीचे प्रणेते	5
4	प्रा डॉ अषोक बी केंद्रे	मोहनदास ते महात्मा	8
5	प्रा अविनाश व अवचर	महात्मा गांधीजींचे हरिजनोद्धार विषयक विचार आणि कार्य	11
6	डॉ. अतुल मधुकरराव देशमुख	'महात्मा' काय करील एकला ! (गांधी : आजच्या संदर्भात)	14
7	डॉ. सी. डी. पाखरे	महात्मा गांधीची धर्मसंकल्पना	15
8	प्रा. दिपक एन. काळे	महात्मा गांधीजींच्या विचारातून गोसेवा आणि निसर्गोपचार एक अभ्यास	17
9	प्रा डॉ उल्हास रामजी राठोड	'महात्मा गांधी सत्य, अहिंसा व असहकार आंदोलन'	21
10	सहा.प्रा. कोकीळा अ. गावंडे	सविनय कायदेभंग चळवळीत महात्मा गांधीचे योगदान	27
11	डॉ महेन्द्र पांडुरंगजी गावंडे	गांधीजींच्या विचारातून सत्य, अहिंसा व सत्याग्रह	30
12	नरेश डी. कवाडे	राष्ट्रीय आंदोलनाच्या विशेष संदर्भात गांधीजींचा-जमनालाल बजाज परिवारांशी झालेला निवडक पत्रसंवाद	34
13	प्रा प्रतिभा उगले,	महात्मा गांधीचे अध्यात्मिक विचार	39
14	डॉ सौ.पुष्पा सुभाष तायडे	अस्पृश्यता निवारणाविषयी महात्मा गांधीजीचे विचार.	44
15	R. B. Lakshate	महात्मा गांधीच्या सामाजिक न्याय व सर्वसमावेशक विकास दृष्टिकोनाचा अभ्यास	48
16	प्रा शहाणे आर पी	महात्मा गांधीचे अष्टपैलू तत्त्वज्ञान	52
17	प्रा. रमेश नरसिंग थोरात,	महात्मा गांधीजीचे सर्वोदयी तत्त्वज्ञान	56
18	सहा प्रा बने रेखा रामनाथ	गांधी विचार तथा महिला राजकारण	59
19	प्रा.डॉ. देशपांडे एस.पी.	"सत्य व अहिंसा" या विचारात महात्मा गांधीजीचे योगदान	61
20	संजय कारभारी पटेकर	महात्मा गांधी : धर्म आणि राजकारण	64
21	प्रा.संजय उगेमुगे	भारतीय स्वातंत्र आणि महात्मा गांधी—एक समालोचन	66
22	शेख फेरोज जफर	"गांधीजींची समाजातील सांप्रदायिकतेची सद्भावना"	68
23	प्रा. डॉ. बसवेश्वर पाडागळे	महात्मा गांधींचे आर्थविषयक विचार	71
24	प्रा. डॉ. चंद्रशेखर गित्ते	महात्मा गांधीची रामराज्य व ग्रामस्वराज्याची संकल्पना	74
25	प्रा. गोपीचंद के. चव्हाण	गांधीजींच्या सर्व कल्याणकारी जीवनपध्दती	78
26	प्रा. किशोर बी.मेंढे	गांधी आणि खादी	81
27	Mundhe	निढळाच्या घामाची भाकरी	85
28	प्रा. विनोद संभाजी सोनवणे.	"महात्मा गांधी व लिओ टॉलस्टॉय एक ऐतिहासिक अभ्यास"	87
29	प्रा. योगेश करवाडे	गांधीजींची असहकार चळवळ	93
30	प्रा भोज छाया भास्कर	महात्मा गांधी आणि असहकार चळवळ	95
31	डॉ.सौ. पिनाटे किरण प्रल्हादराव	सद्यस्थितीत गांधी विचारांचे महत्व	99

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

89

ISBN NO.: 978-93-85162-31-2

४) प्रा. पाटील बी.बी. फडके प्रकाशन, फडके बुक हाऊस कोल्हापूर. १२.
५) डॉ. तांबोळी एन.एस., निराली प्रकाशन, शिवाजीनगर, पुणे. ५.

गांधी विचार तथा महिला राजकारण

सहा.प्रा.बने रेखा रामनाथ
राज्यशास्त्र विभाग
कै.सौ.शेषाबाई सिताराम मुंढे कला महाविद्यालय,गंगाखेड

भारतीय महिलांच्या जीवन प्रणालीचा विचार करता अगदी प्राचीन काळापासून भारतीय महिलांना रूढी, परंपरेच्या जाचक बंधनामुळे समाजात दुय्यम स्थान असल्याचे दिसते त्यामुळे महिला विकास हे भारतीय समाजातील एक आव्हान आहे. प्राचीन काळापासून स्वातंत्र्योत्तर काळापर्यंत महिलांच्या सामाजिक स्थितीत हळूहळू काही सकारात्मक स्थित्यांत्तरे आली. परंतू पूर्ण अर्थाने त्यांचा सामाजिक दर्जा व जीवनमान सुधारले नाही. पूर्वीच्या महिलांचे प्रश्न वा समस्या आणि आजच्या आधुनिक युगात वावरणाऱ्या महिलांचे प्रश्न वा समस्या या जरी भिन्न असल्या तरी एक बाब निदर्शनास येते की त्यांचे पुरूषसत्ताक व्यवस्थेतील दास्यत्व हे समान स्वरूपाचे आहे. महिलांच्या जननक्षमतेवर, लैंगिकतेवर व श्रमावर प्रत्येक काळात पुरूषाचेच वर्चस्व असल्याचे आढळून येते. यातून महिलांचे दुय्यमत्व,दास्य,रूढी परंपरा, श्रममूल्याचे अवमुल्यन व सार्वजनिक संचाराला सिमित व संकुचीत करणे हेच दिसून येते. मात्र जोपर्यंत समाजाचा समतोल विकास साध्य होणार नाही. तोपर्यंत देशाच्या विकासप्रक्रियेला चालना मिळणार नाही. आज भारताची वाटचाल महासत्तेच्या दिशेने होत आहे. तेव्हा देशाची अर्धी शक्ती देशविकासापासून दूर राहता कामा नये.राजकीय विकास ही इतर विकासाची गुरूकिल्ली आहे. या उद्देशाने स्वातंत्र्यानंतर संविधानाकारांनी स्त्रियांना पुरूषाप्रमाणे मतदानाचा व निवडणूक लढविण्याचा अधिकार दिला आहे. असे असले तरी महिलांच्या राजकीय सहभागाची पायाभरणी खऱ्या अर्थाने ब्रिटीश राजवटीच्या विरोधात मा.गांधीनी छेडलेल्या स्वातंत्र्य लढयात झाली आहे. भारतीय स्वातंत्र्याच्या लढयातील सहभागाच्या रूपाने महिलांचा राजकारणात प्रवेश झाला. अनेक महिलांनी स्वातंत्र्य लढयात सक्रिय सहभाग घेतला होता. या पार्श्वभुमीवर महिलांच्या राजकीय सहभागात गांधी विचाराचे महत्व प्रस्तुत शोधप्रबंधात अभ्यासणे आवश्यक वाटते.

<u>अभ्यासाची उद्दिष्टे :-</u>

१. गांधी विचाराने प्रेरित महिलांचा भारतीय स्वातंत्र्य लढयातील भुमिकेचा आढावा घेणे.

२. महिला राजकीय सहभागात गांधी विचाराच्या प्रभावाचा अभ्यास करणे.

महात्मा गांधीच्या राजकीय क्षितिजावरील उदयानंतर महिलांच्या राजकीय सहभागाला सुरूवात झाली. १९२० नंतर भारतीय स्वातंत्र्य लढयाचे नेतृत्व गांधीजींच्या हाती आले. गांधीजींच्या विचाराने प्रेरित होऊन अनेक महिलांनी स्वातंत्र्य संग्रामात भाग घेतला. गांधीजी त्याच्या प्रत्येक सभेत महिलांना संबोधित करून म्हणत की,''माझ्या सत्य, अहिंसा या तत्वावर आधारित स्वातंत्र्य लढयात महिला सहभाग घेऊ शकतात.'' शौर्य ही काही केवळ पुरूषांना गाजवता येत नाही. तर त्यांच्यापेक्षा जास्त स्त्रियांमध्ये ती शक्ती आहे. ती जागृत झाली तर या देशात राज करत असलेली विदेश सत्ता समाप्त झाल्याशिवाय राहणार नाही. गांधीजीनी स्त्रि-पुरूषामध्ये कुठलाही भेदभाव केला जाऊ नये ते दोघेही निसर्गातच समान आहेत. अद्वेतवादी परंपरेनुसार स्त्री-पुरूष यांच्यात एकाच आतम्याचा निवास असतो. स्त्रियांना पुरूषांचे उत्कृष्ट अंग मानले आहे. तेव्हा समाज

90

ISBN NO.: 978-93-85162-31-2

विकासातील एक अंग दुबळे ठेवले तर भारतीय समाजाची प्रगती होऊ शकणार नाही. म्हणून स्त्रियांच्या अधिकाराच्या बाबतीत मी कुठलाही सौदा करणार नाही. त्यांना अशा कुठल्याही बंधनाचे नियमाचे बळी केले जाऊ नये जे पुरूषांना लागू नसतील. त्यांनी स्त्रियांना सर्व अन्यायकारक व अनावश्यक बंधनाच्या विरूध्द सविनय विद्रोह करण्याचा मंत्र दिला. ज्यामुळे समाजाचे कुठलेही नुकसान होणार नाही. कारण त्याच्या मुळाशी शुध्दता व उचित प्रतिरोध असतो.

गांधी विचाराने प्रेरित झालेल्या महिला वर्गाने त्यांच्यावरील अटूट विश्वासामुळे १२ मार्च १९३० मधील दांडी पदयात्रेत महिलांनी मोठ्या प्रमाणात सहभाग घेतला. युगायुगापासून रूढी, परंपरांच्या जोखडात चौकट बध्द जीवन जगणाऱ्या महिला घराबाहेर पडून भयमूक्त संचार करू लागल्या. त्या स्वातंत्र्य लढयात जेल जात होत्या, पोलिस लाठी हल्ल्यात लहू लूहान होत होत्या. मात्र निर्भयता संपूर्ण शक्तिने स्वातंत्र्यांच्या लढयात उभी होती. यामध्ये सर्वच स्तरातील महिला वर्गाचा समावेश होता.बंगाली परिवारात जन्मलेल्या अरूणा असफ अली यांनी १९४२ भारत छोडो आंदोलनात महत्वाची भूमिका निभावली होती. १९३० च्या सविनय कायदेभंग चळवळीमुळे त्यांना कारवास भोगावा लागला. १९४२ मध्ये ग्वालीयर टॅक मैदानावर पोलिसांना आव्हान देत निर्भिडपणे तिरंगी ध्वज फडकावला. मुंबईच्या एका व्यापारी परिवारात जन्मलेल्या मॅडम भिकाजी कामाने स्वातंत्र्य आंदोलनात जात,धर्म,संप्रदाय वगैरे भेदभाव बाजूला सारून महिलांना संगठीत करण्याचे कार्य केले. १९०७ मध्ये त्यांनी जर्मनीत आंतरराष्ट्रीय सोशालिस्ट कॉन्फरन्स मध्ये भाषण दिल्यावर सर्वप्रथम भारतीय तिरंगा ध्वज फडकावला. पंडित नेहरूंच्या पत्नी कमला नेहरू स्वदेशी चळवळीच्या प्रबल समर्थक होत्या. स्वातंत्र्य आंदोलनाच्या काळात त्यांनी गावोगावी जाऊन स्वदेशी चळवळीचा एक भाग म्हणून खादीच्या वापराचा प्रचार केला. विदेशी वस्तूच्या बहिष्काराचे जनतेला अव्हान केले. विदेशी वस्तुची होळी करण्यात त्यांनी चढा ओढीने भाग घेतला. याशिवाय सरलादेवी चौधरी, सरोजनी नायडू, उषा मेहता, कॅप्टन लक्ष्मी सहगल सारख्या अनेक महिलांनी ब्रिटीश राजवटीच्या विरोधाच्या रूपाने राजकारणात पदार्पण केले. महात्मा गांधीजींच्या प्रेरणेने घराबाहेर पडलेल्या महिलांनी दास्यत्वाच्या तोडलेल्या बेड्या पून्हा पुर्ववत करणे पारंपारिक समाजाला जमले नाही. पुढे भारतीय समाज सुधारकाच्या विविध चळवळीच्या योगदानाने महिलांची सामाजिक, आर्थिक व राजकीय स्थिती उंचावण्यास मदत झाली. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर महिलांचा राजकारणातील सहभाग वाढावा महिलांच्या प्रश्नांवर त्यांना काम करण्याची संधी मिळावी व गावाचा पर्यायाने समाजाचा सर्वांगीण तथा समतोल विकास व्हावा या हेतूने १९९२ मध्ये ७३ वी व २०११ मध्ये ११० वी घटनादुरूस्ती करून महिलांना अनुक्रमे ३३ टक्के व ५० टक्के राजकीय आरक्षण पंचायत राज व्यवस्थेत दिले. एकंदरीत गांधी विचाराच्या प्रेरणेमुळे महिलांचा राजकीय प्रक्रियेतील सहभाग मोठ्या प्रमाणात वाढला.

<u>संदर्भग्रंथ सुची :-</u>

१. गांधी विचार (OPN-74) यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ,नाशिक.

२. पाठक रश्मी-भारतीय राजनितीक विचारक, अर्जुन पाटील, शेख हाऊस नई दिल्ली.

३. हिंद स्वराज्य-परंधाम प्रकाशन,पवनार.

४. एकला चलो रे (OPN-072) यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ,नाशिक.

५. बोराळकर कृ.दी.भारतीय राजकीय विचारवंत विद्या बुक्स पब्लीसर्स,औरंगाबाद.

६. दै.लोकसत्ता.

ISBN NO. - 978-93-85162-31-2

Third UGC Sponsored

TWO DAYS INTERDISCIPLINARY / INTERNATIONAL CONFERENC

On

"GANDHISM : Past, Present and Future"

On

03rd & 04th February 2017

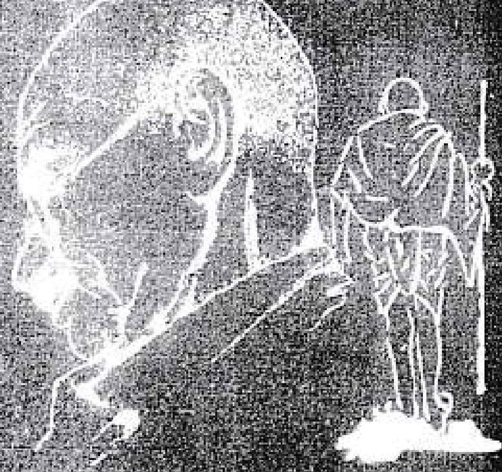

GANDHI STUDY CENTER

LEARN FROM THE LEGEND

NEW ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, WARDHA - 442001

Principal
Late.Sow.Shevantabai
Sitaram Munde Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

Organized by

GANDHI STUDY CENTRE

New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) – 442001

INDEX

Sr. No.	Author	Title of Paper	Page No.
1	प्रा. डॉ. अभिजीत वेरूळकर	ग्राम स्वराज्य	1
2	जयश्री पुंडलिकराव सोनकावळे	"भारतीय महिला आणि गांधीजी"	2
3	आशीष बहाले	महात्मा गांधी असहकार चळवळीचे प्रणेते	5
4	प्रा. डॉ.अषोक बी.केंद्रे	मोहनदास ते महात्मा	8
5	प्रा. अविनाश व. [illegible]	महात्मा गांधी यांचे हरिजनोद्धार विषयक विचार आणि कार्य	11
6	डॉ. अतुल मधुकरराव देशमुख	'महात्मा' काय करून गेला ! (गांधी : आजच्या संदर्भात)	14
7	डॉ. सी. डी. पारवरे	महात्मा गांधीची धर्मसंकल्पना	15
8	प्रा. दिपक एन. काढे	महात्मा गांधीजींच्या विचारातून सोशल आणि निसर्गोपचार एक अभ्यास	17
9	प्रा.डॉ. उल्हास रामजी राठोड	'महात्मा गांधी सत्य, अहिंसा व असहकार आंदोलन'	21
10	सहा.प्रा. कांकोळा अ. गावंड	सविनय कायदेभंग चळवळीत महात्मा गांधीचे योगदान	27
11	डॉ. महेन्द्र पांडुरंगजी मावळे	गांधीजीच्या विचारातून सत्य, अहिंसा व सत्याग्रह	30
12	नरेश डी. कव्हाड	राष्ट्रीय आंदोलनाच्या विशेष संदर्भात गांधीजींचा-जमनालाल बजाज परिवाराशी झालेला निवडक पत्रसंवाद	34
13	प्रा. प्रतिभा उगले.	महात्मा गांधीचे आध्यात्मिक विचार	39
14	श्रीमती पुष्पा सुभाष तायडे	अस्पृश्यता निवारणाविषयी महात्मा गांधीजीचे विचार	44
15	R. B. Lakshate	महात्मा गांधीच्या सामाजिक न्याय व सर्वसमावेशक विकास दृष्टिकोनाचा अभ्यास	48
16	प्रा.शहाणे आर.पी.	महात्मा गांधीचे अष्टपैलू तत्त्वज्ञान	52
17	प्रा. रमेश नरसिंग थोरात.	महात्मा गांधीजीचे सर्वोदयी तत्त्वज्ञान	56
18	सहा.प्रा.बने रेखा रामनाथ	गांधी विचार तथा महिला राजकारण	59
19	प्रा.डॉ. देशपांडे एस.पी.	"सत्य व अहिंसा" या विचारात महात्मा गांधीजीचे योगदान	61
[illegible]	संजय कारभारी पटेकर	महात्मा गांधी : धर्म आणि राजकारण	64
21	प्रा.संजय रुंगभुंगे	भारतीय स्वातंत्र्य आणि महात्मा गांधी—एक समालोचन	66
22	शेख फेराज जफर	"गांधीजींची समाजातील सांप्रदायिकतेची सद्भावना"	68
23	प्रा. डॉ. बसवेश्वर पाटागळे	महात्मा गांधीचे आर्थिकविषयक विचार	71
24	प्रा. डॉ. चंद्रशेखर गिल्ले	महात्मा गांधीची रामराज्य व ग्रामस्वराज्याची संकल्पना	74
25	प्रा. गोपीचंद के. चव्हाण	गांधीजीच्या सर्व कल्याणकारी जीवनपध्दती	78
26	प्रा. किशोर बी.मेंढे	गांधी आणि खादी	81
27	Mundhe	निढळाच्या घामाची भाकरी	85
28	प्रा. विनोद संभाजी सोनवणे.	"महात्मा गांधी व लिओ टॉलस्टॉय एक ऐतिहासिक अभ्यास"	87
29	प्रा. योगेश करवाडे	गांधीजींची असहकार चळवळ	93
30	प्रा. भा. [illegible] भास्कर	महात्मा गांधी आणि असहकार चळवळ	95
31	डी.सी. पिनाटे किरण प्रल्हादराव	सद्यस्थितीत गांधी विचाराचे महत्त्व	99

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

कार्यकर्तुत्वाने १९२० ते १९४७ हा कालखंड भरून टाकलेला दिसतो. म्हणूनच या कालखंडास "गांधीयुग" म्हणतात. ते स्वातंत्र्य लढ्याचे जसे सेनानी होते तसेच ते शिक्षणतज्ञ राजकीय विचारवंत, समाजसुधारक, धर्मसुधारक, अस्पृश्योध्दारक होते. अनेक विधायक कार्यक्रम हाती घेऊन भारत स्वतंत्र करण्यामध्ये त्यांचा सिंहाचा वाटा आहे.

संदर्भ सूची -

१)गुप्ता डी.सी – इंडियन नॉशनल मुव्हमेंट कन्स्टीटयूशनल डेव्हलमेंट .विकास पबळीशिंग

२)सुमन वैद्य –आधुनिक भारताचा इतिहास

३)जावडेकर श.द –आधुनिक भारत

४)गर्गे स.मा.कुलकर्णी अ.रा.-भारतीय राज्यघटनेचा इतिहास .पुणे

५)र.म.लाहोर - आधुनिक भारताचा इतिहास

६) डॉ.एन.एस.तांबोळी, प्रा.व्ही.पी.पवार-आधुनिक भारत

७)जोशी महादेवशास्री –भारतीय सांस्कृतिक कोश खंड १ ते ९

सद्यस्थितीत गांधी विचारांचे महत्व

डॉ.सौ. पिनाटे किरण प्रल्हादराव
कै.सौ.शेषाबाई सिताराम मुंढे कला महाविद्यालय,गंगाखेड

प्रस्तावना :-

आज संपूर्ण जगाला भेडसावणाऱ्या समस्या जसे दारिद्रय, विषमता, शोषण, दहषतवाद, स्त्री-पुरूष समानता, अतिरिक्त लोकसंख्या आदी समस्यांवर आपण गांधीजीच्या विचाराच्या व तत्वांच्या साहयाने कषी मात करू षकतो. याचे ज्ञान होईल. गांधी विचारांचा केंद्रबिंदू व्यक्ती हा आहे. व्यक्तीच्या सुधारणेतून समान सुधारणा अपेक्षित होती. त्यासाठी सत्य,अहिंसा, स्वराज्य, साधी राहणी,स्वदेषी,अपरिग्रह, अनासक्ती, दया, बंधुभाव,सहनषीलता,नम्रता, नियमितपणा, स्वच्छता, नीतीमत्ता, चारित्र्यसंवर्धन, वतनिष्ठा व संयम, परोपकार, श्रध्दा, प्रेम,प्रार्थना, अभय, आहार व स्वास्थ्य अषा क्रोधाचा अभाव व क्षमाषीलता अषा व्यक्तीचा सर्वकष विकास साधून देणाऱ्या विविधांगी मूल्यांचा त्यांनी सातत्याने पुरस्कार केलादेषभक्ती, सर्वधर्मसमभाव, त्याग या मूल्यांची ही षिकवण दिली. या तत्वांच्या आचरणातून त्यांना एक नवीन भारत घडवायचा होता. असा भारत की ज्यात गरिबातला गरीब किंवा दारिद्री नारायण यांना देखील आपल्या किमान गरजा भागवता येतील आताचे जग चांगल्या आणि वाईट गोष्टीची एक आष्चर्यजनक सरमिसळ झाले आहे. हे आयुष्य अधिक सुंदर व्हावे असे अनेक षोध मानवाने लावले. व्यक्तीचे एकूण जीवनमान वाढवले. कित्येक व्याधी समूळ नाहीषा झाल्या. मृत षरीरातली अंगे जीवंत षरीरात रोपण करून लोकांना पूनर्जीवन दिले. एका साध्या डिस्कमधून मधुर संगीत ऐकण्याची करामत केली. जगातल्या कुठल्याही कोपऱ्यात असलेल्या व्यक्तीवरोबर त्वरीत बोलता येईल याची व्यवस्था झालीकॉम्प्युटर, फॅक्स, ई-मेल, सेल्युलर फोन इत्यादी संपर्क साधनांनी प्रचंड क्रांती घडवली. जग खऱ्या अर्थाने एक खेडे झालेरस्त्यावर चालणे जितके सोपे तितकेच आकाषात उडणे सोपे झाले. अर्थात एका बाजूला एका जगाला हे सर्व फायदे मिळत होते तर दुसऱ्या बाजूला जगाचा फार मोठा भाग अज्ञान, रोगराई, भूक, दारिद्रय, सांप्रदायिकता, गरिबी, चारित्र्यहीनता, स्त्रियांवरचे अत्याचार, बाल मजुरांचे षोषण, समाजातल्या प्रत्येक गटाचे दुसऱ्या गटापासून वाढणारे अंतर, भाषा सीमा, पाणी यावरून होणारे प्रांताचे झगडे इत्यादींनी जनता व सरकारही गांजले आहे. निसर्गावरच्या, पर्यावरणाच्या अत्याचारांनी सुनामी, वादळे,

अवेळी पाऊस, नद्यांनापूर, वाढणारी वाळवंटे एड्ससारखे अनेक नवे रोग या सर्वांचे थैमान वाढलेविकासाच्या एका आंधळया संकल्पनेने माणसातला विवेक जणू हरवूनच गेला. मूठभर लोक फार श्रीमंत झाले व बाकी लोकांच्या वाटयाला भयानक गरीबी आली. या उपभोगवादी संस्कृतीने सगळया जगाचा एक बाजार बनवला. या बाजारात प्रत्येक वस्तू विकली जाते किंवा विकत घेतली जाते. बाजारात अन्य नाती नसतात फक्त एकच नाते असते ते म्हणजे विकणारा व विकत घेणारा. बाजाराचा उद्देष नफा मिळवणे हाच असतो. तो किती आणि कसा कमवावा यावर नीतीचे कुठलेही बंधन नाही. त्यामुळे भरमसाट नफा कमविण्याच्या हव्यासापोटी जे नको तेही लोकांच्या माथी मारले जाते. कुठलीही गोष्ट विकण्याचे एक राक्षसी तंत्र या बाजारवादाला सापडले आहे

गांधीजीचा आर्थिक विचार हा फार वेगळा होता. गांधीजी अर्थषास्त्र आणि नीतीषास्त्रात भेद करीत नसत. ते अर्थषास्त्र केवळ धनाची पूजा करायला षिकवते ते राष्ट्राचा नैतिक कल्याणास हानीकारक असते. खरे अर्थषास्त्र सामाजिक न्यायाची पाठराखण करीत असते ते समान भावनेने सर्वांच्या भलाईसाठी प्रयत्न करीत असते. सुंदर सभ्य जीवनासाठी याच भावनेची आवष्यकता आहे. पण आज प्रत्यक्षात परिस्थिती काही वेगळीच आहे. 'डाऊन टु अर्थ' च्या १५ जून २००५ च्या अंकात श्री सौरव मिश्रा यांनी लिहिले. 'भारतातील षेतकरी गळयापर्यंत कर्जात बुडालेले आहेत. देषातील आठ कोटी त्र्यान्नव लाख, पन्नास हजार षेतकरी कुटूंबापैकी चार कोटी बत्तीस लाख कुटूंबे गळफासावर झोकांडया खात आहेत. असेनॅषनल सॅम्पल सर्व्हेचा रिपोर्ट सांगतो आतापर्यंत देषात ३०,००० षेतकऱ्यांच्या आत्महत्या झाल्याचे सांगण्यात येते. सर्वात जास्त आत्महत्या आंध्रप्रदेषात झाल्या. महाराष्ट्रात २००० मध्ये ४१, २००१ मध्ये ७३, २००३ ध्ये १३९, २००४ मध्ये ४०१ अषा वाढत्या प्रमाणात आत्महत्या होत आहेत

आजच्य । अर्थव्यवस्थेने कष्टकऱ्यांची इतकी कोंडी केली आहे की त्यांचे जगणेच मुष्कील झाले आहे. परंतु गांधीजींनी नैतिक विकासासह आर्थिक विकासाची संकल्पना मांडली होती व भारताने पाष्चात्य आर्थिक व सामाजिक विचारसरणीचा अवलंब न करता स्वतःला अनुरूप असे आर्थिक, सामाजिक, राजकीय व नैतिक प्रगतीचे मॉडेल स्वीकारावे असे स्पष्ट केले होते. त्यांच्या अर्थषास्त्रात पैसा महत्वाचा नाही श्रम करणाऱ्या समाजाच्या पायाभूत असलेल्या सुविधा महत्वाच्या आहेत. गांधीजींच्या दृष्टीने तळागळातल्या प्रत्येक माणसाला किमान या पायाभूत असलेल्या सुविधा मिळणे आवष्यक होते व त्यासाठी आजची प्रस्थापित व्यवस्था सर्वथा अयोग्य आहे जगात आज अस्तित्वात असलेली समाज व्यवस्था सर्वार्थाने विषम आहे. मूठभर धनिक राष्ट्रे एका बाजूला व अर्धवट उपाषी दारिद्र्याने गांजलेली कर्जात बुडालेली गरीब राष्ट्रे दुसऱ्या बाजूला असे विभाजन स्पष्ट दिसत आहे. या विषयासोबतच षस्त्रास्त्रांची जीवघेणी स्पर्धा, सर्व क्षेत्रात बोकाळलेला चंगळवाद, मानवाची किंमत षून्यापर्यंत येणे व संपत्तीची किंमत थेट आकाषाला भिडणे. नितीमूल्ये, साधेपणा, सचोटी, परिश्रम, बंधुभाव, करूणा यांना जीवनात नगण्य स्थान लाभणे, वाढती यंत्रनिधता हे व यासारखे अनेक प्रष्न या सामाजिक व्यवस्थे पुढे आहेत. या प्रष्नामुळे मानवाला षांततापूर्ण, आनंददायी आणि सत्य व नैतिकता यांचे भक्कम अधिष्टान असलेले जीवन दुरावत चाललेले आहे. या सर्वसमस्यावर उपाय एकच गांधीजींनी मांडलेल्या तत्वांतून आणि संकल्पनातून व्यक्त होतो गांधीजींनी मांडलेल्या सत्य,अहिसा, स्वराज्य, विष्वस्तवृत्ती, साधी राहणी, भारतीय परंपरा, संस्कृतीयांचे आचरण आणि भारताला अनुरूप ठरेल अषा प्रकारच्या विकास नितीचा वापर ही तत्वे आपल्या जीवनात त्यांचे काटेकोरपणे आचरण केले तर व्यक्तीगत पातळीवर त्याचप्रमाणे संपूर्ण समाजपातळीवर मानवी जीवन हे आनंदी, समाधानी व मानसिकदृष्टया षांतता पूर्ण होईल. गांधीजींनी असा विष्वास व्यक्त केला होता. हा केवळ भारत देषच नैतिक व सांस्कृतिक विकासासह आर्थिक विकासाचे एक सषक्त प्रतिमान संपूर्ण देषापुढे ठेवले. गांधीजींचा हा विष्वास सार्थ ठरविण्यासाठी त्यांची तत्वे व विचारांचे आचरण करणे ही केवळ भारतातच नव्हे तर संपूर्ण जगात काळाची गरज ठरली आहेसंदर्भ

सुची :-

१) गांधी विचार [OPN - 074] यषवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापिठ.
२) हिंद स्वराज्य : परंधाम प्रकाषन, पवनार
३) दै.लोकमत

Babu Genu Shikshan Sanstha's

Late Kishanrao Ramji Shinde College, Parbhani, Dist. Parbhani (MS)

One Day National Level Inter-Disciplinary Seminar

On

"Problems of Women in India : Challenges and Solutions"

Sponsored by
S.R.T.M. University, Nanded

09th March, 2017

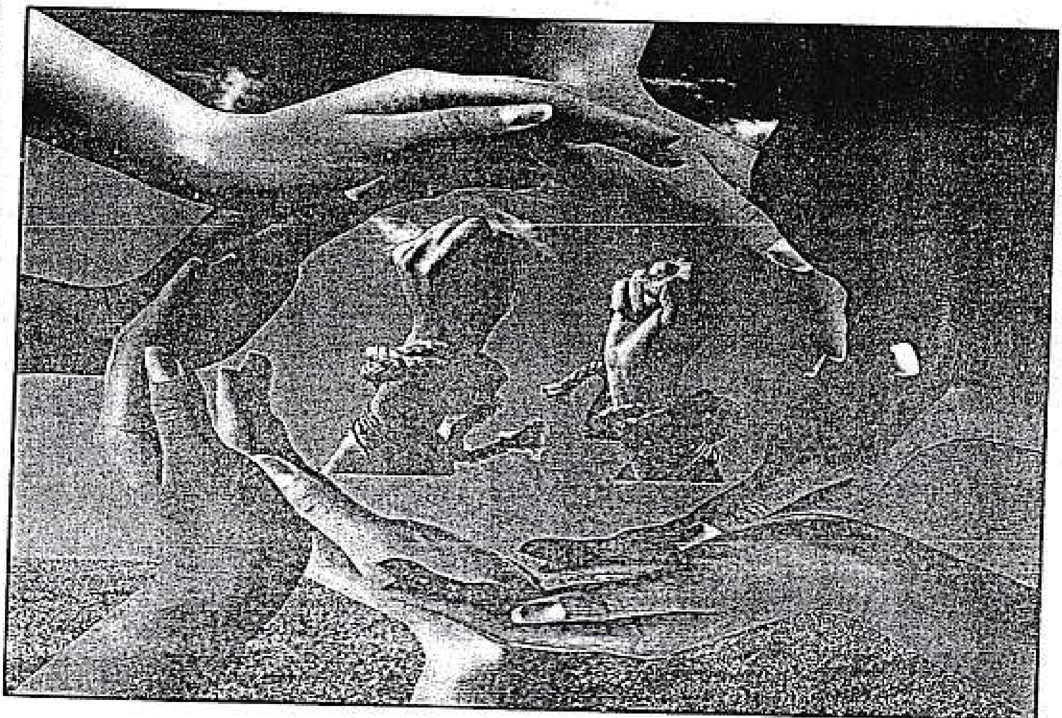

Editor
Dr. Digambar B. Rode

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

Organized by
Department of Economics (P.G.),
Late Kishanrao Ramji Shinde College,
Parbhani, Dist. Parbhani (M.S.) India

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
29	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ अंतर्गत ज्युदो मुली खेळाडुंच्या आक्रमकतेचा तुलनात्मक व टिकात्मक अभ्यास **डॉ. अभिजीत कलिचंद कंडेरे, डॉ. व्हि.एन.पाटील**	64
30	भारतीय स्त्री काल आणि आज **मुक्ता एन. बिरादार (आगलावे)**	66
31	राष्ट्रसंत तुकडोजींच्या साहित्यातील महिलोन्नती विषयक विचारधारा **केशव गोपीनाथराव सारंग**	68
32	भारतातील स्त्री-पुरुष गुणोत्तर असमतोल प्रमाण **डॉ. ए.पी. कुंटे**	70
33	कृषी, उद्योग व सेवा क्षेत्रातील भारतीय महिलांची भूमिका व आर्थिक विकास **एल.एम. कमलापुरे, डॉ.अमित रामलींग कवठाळे**	72
34	तेंडुलकरांच्या कमला नाटकातील स्त्री रुपे **डॉ. आशा सोपानराव गिरी**	74
35	स्त्री भ्रूण हत्या: एक अनैतिक कृत्य **एन. के. गिलविले, डॉ. एस. आर. भुसारे**	76
36	स्त्री - पुरूष गुणोत्तरातील असमतोल : अर्थ, कारणे, उपाययोजना आणि सरकारची भूमिका **आनंद सर**	78
37	महिलांच्या बचत गटातील योगदान **लहू गोविंद राठोड**	80
38	भारतीय राज्यघटना निर्मितीत स्त्री सदस्यांचे योगदान **रेखा रामनाथ बने, डॉ. डी.आर. भागवत**	82
39	भारतीय स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा : एक संकल्पना **कमल दिगांवर बर्चे**	84
40	जागतिकीकरण व भारतीय ग्रामीण महीला उद्योजक **जी. बी. हनवते, डॉ. बी. एस. पवार**	86
41	भारतीय संविधान: स्त्रीयांचा सहभाग **डॉ. जी.पी. भालेराव**	88
42	भारतीय स्त्री-पुरूष प्रमाण - एक चिंतन **डॉ. किशन सत्ताजी बाभुळगावकर**	90
43	स्त्री भ्रुणहत्या : कारणे, परिणाम व उपाय **प्रा. डॉ. बालाजी किशनराव शिंदे**	92

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

भारतीय राज्यघटना निर्मितीत स्त्री सदस्यांचे योगदान

रेखा रामनाथ बने
राज्यशास्त्र विभाग,
कै.सौ.शेषाबाई सितांराम मुंढे कला महाविद्यालय,
गंगाखेड, जि. परभणी

डॉ. डी.आर. भागवत
राज्यशास्त्र विभागप्रमुख
कै.सौ.कमलताई जामकर महिला महाविद्यालय,
परभणी, जि. परभणी

38

स्वातंत्र्य चळवळीत राष्ट्रीय कॉंग्रेसने सुरू केलेल्या सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीचे सामर्थ्य ब्रिटीश सरकारला दडपणे कठीन होऊन बसले होते. भारतीयांचा असंतोष कमी करण्यासाठी काही उपाययोजना ब्रिटिश सरकारने केल्या. त्यातील तीसऱ्या गोलमेज परिषदेने भारतासाठी नवीन राज्यघटना तयार करण्याविषयीचा १९३५ चा कायद्यान्वये मान्यता दिली. प्रत्येक स्वतंत्र देशाला आपला राज्यकारभार सुरळीत चालविण्यासाठी एखादा कायदा किंवा राज्यघटना तयार करणे महत्वाचे असते. देशाची राज्यघटना तयार करतेवेळी अनेक विषयावर मार्गदर्शन करून घटना समितीला सहकार्य करण्यासाठी अनेक समित्या स्थापन करण्यात आल्या होत्या. घटना समिती, मसुदा समिती वगैरे समित्यामध्ये अध्यक्ष व अनेक सदस्यांची निवड करण्यात आली होती. या घटनानिर्मितीत पुरुष सदस्याच्या योगदानाविषयी चर्चा होते पण त्यांच्यासोबत कार्य करणाऱ्या स्त्री सदस्यांचाही महत्वपूर्ण वाटा आहे ही बाब म्हणावी तीतकी भारतीय जनतेसमोर आली नाही, तेंव्हा भारतीय संविधान निर्मितीमधील स्त्री सदस्यांच्या योगदानावर वस्तुनिष्ठ प्रकाश टाकणे महत्वाचे वाटते

भारतीय राज्यघटना मसुदा समितीवर मद्रास प्रांताच्या प्रतिनिधी म्हणून निवडून आलेल्या दुर्गाबाई देशमुख यांच्या प्रामुख्याने सर्वप्रथम उल्लेख येतो. त्या राज्यघटना मसुदा समितीतील अध्यक्षीय मंडळावर एकमेव स्त्री सदस्या होत्या. त्यांनी संविधानातील समाविष्ट तरतुदीतील अनेक महत्वाच्या विषयावर प्रकाश टाकला आहे. ज्यामध्ये संघराज्य पध्दतीतील मजबूत केंद्राच्या समर्थक विचाराचा उल्लेख सर्वप्रथम येतो. त्यांनी राज्यपाल हा केंद्र व राज्यामध्ये दुव्याचे काम करणारा असावा यासाठी त्याची नेमणूक थेट निवडणूक पध्दतीने न करता राष्ट्रपतींनी करावी असे सुचविले होते. त्यामूळे राज्यपालाच्या नियुक्त्यामध्ये राजकारण येणार नाही आणि राज्यपाल निपक्षपातीपणे काम करून देशाची एकता व अखंडता मजबूतपणे टिकवून ठेवेल हा त्यांचा विचार आजही समर्पक आहे. तसेच सर्वोच्च व उच्च न्यायालयामध्ये न्यायाधिशांच्या नियुक्त्याबाबत चर्चा करत असताना न्यायाधिश हे भारतीय नागरिकच असावे अशी तरतूद असावी ही बाब दुरूस्ती समितीने मान्य केली. संविधानाच्या संरक्षणाची जबाबदारी सर्वोच्च न्यायालयाची आहे. सध्याच्या कलम ३२ वर चर्चा करीत असताना त्यांनी सुचविले की एखादी याचिका (रिट पिटीशन) जर उच्च न्यायालयाने कलम २२६ खाली फेटाळली तरी ती याचिका सर्वोच्च न्यायालयात दाखल करता येईल. अशा याचिका कायद्याच्या रेस ज्युदिकेटासारख्या तांत्रीक बाबीमुळे नाकारू नये. ही बाब सर्वोच्च न्यायव्यवस्थेची स्वतंत्र व निपक्षपातीपणाची न्याय भूमिका ही लोकशाही शासनव्यवस्थेतील संघराज्य व्यवस्था, नागरिकांच्या मूलभूत अधिकाराची शाश्वती व प्रत्येक नागरिकांचे स्वातंत्र्य व न्याय अबाधित

राखण्यात महत्वाची आहे.

भारतीय राष्ट्रध्वज समितीच्या अध्यक्षा सरोजीनी नायडू या बिहार प्रांताच्या प्रतिनिधीत्व करत होत्या. त्यांनी देशाचे प्रतिनिधीत्व हे जाती, धर्म, स्त्री, पुरूष आदींवर आधारीत नसावे तर ते सर्वसमावेशक असावे असे विचार ध्वज स्वीकृतीसमारोहाच्या वेळी मांडले. त्यांच्या या दुरदृष्टी विचारांची प्रचिती १९७६ मधील ४२ व्या घटनादुरूस्तीने स्वीकारलेल्या धर्मनिरपेक्षता या तत्वातून आलेली आहे. युनायटेड प्रांत प्रतिनिधी म्हणून घटना समितीने दाखल झालेल्या विजयालक्ष्मी पंडित यांनी भारताला आंतरराष्ट्रीय पटलावर विश्वासाने उभे राहणारे महत्त्वपूर्ण राष्ट्र संबोधून वसाहत वादातून मूक्त होऊ पाहणाऱ्या अनेक राष्ट्रांना प्रेरणादायी व मार्गदर्शक ठरेल असा विश्वास दाखविला. त्यांची रशियातील राजदूत म्हणून नेमणूक झाल्यामुळे घटनासमितीतील कार्यकाळ काही काळच होता. पश्चिम बंगाल प्रांताच्या प्रतिनिधी म्हणून रेणुका रे यांची निवड झाली होती.

राज्यघटना समितीतील एकमेव मुस्लिम सदस्या बेगम रसूल ह्या घटना समितीच्या अल्पसंख्यांकाचे अधिकार व मसूदा समितीवरही सदस्या होत्या. त्यांनी मुस्लिम धर्माच्या आधारावर संसदेत राखीव जागा असण्याचा आग्रह धरून धर्माच्या आधारावर एखाद्या व्यक्तीची देशनिष्ठा ठरवणे योग्य नसल्याचे मत मांडले. तसेच अल्पसंख्यांकांना पुरेसा वेळ न देता हिंदी ही राष्ट्रभाषा लादू नये असा व्यवहारिक मुद्दा समितीसमोर ठेवला आणि मुस्लिम बांधवांना योग्य वेळ दिल्यास ते देवनागरीतील हिंदी भाषा आत्मसात करतील हा विश्वास दर्शविला होता.

मुंबई प्रांताच्या प्रतिनिधी हंसा मेहता मूलभूत अधिकार, उपसमिती, सल्लागार समिती, प्रांतीय संविधान समिती आणि राष्ट्रध्वज समितीच्या सदस्या होत्या १९४८ मध्ये त्यांनी घ्भारतीय स्त्रीयांचे अधिकार आणि कर्तव्यड संबंधी मसूदा सादर केला होता. या मसुद्याचा प्रभाव संयुक्त राष्ट्रसंघाने मंजूर केलेल्या १९४८ च्या मानवाधिकार जाहिरनाम्यात दिसतो. त्यांची निवड संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या मानवाधिकार समितीवर झाली.

एकंदरीत १५ स्त्री सदस्यांच्या कार्याचा आढावा घेतल्यानंतर असे निदर्शनास येते की २८५ पुरूष सदस्यांच्या कार्यापुढे १५ महिला सदस्यांचे कार्य धूसर असणे स्वाभाविक होते. या १५ सदस्यांपैकी आठ स्त्री सदस्यांचे कार्य हे विशेष असल्याचे स्पष्ट होते. तर उर्वरीत स्त्री सदस्यांची कामगिरी ज्यामध्ये लीला रे एनी मास्कॅरेन, अम्मू स्वामिनाथन, सुचेता कृपलानी, कमला चौधरी इत्यादींचे योगदान राज्यघटना समितीत राष्ट्रध्वज समितीच्या सदस्यपूरतेच मर्यादीत राहिले. ज्या महिला सदस्यांनी विचार मांडले त्या विचाराच्या देशहित, देशाची एकात्मता आणि सर्वसामावेशकता आर्दिच्या दृष्टिकोनातून प्रभावशाली असल्यामुळे भारतीय राज्यघटनेच्या बांधनीत स्त्रियासुध्दा शिल्पकार होत्या हे जाणवल्याशिवाय राहत नाही.मात्र पुरूषप्रधान संस्कृतीच्या पगडयामुळे घटनानिर्मितीतील स्त्री सदस्यांच्या कामगिरीचा फारसा उहापोह झालेला दिसत नाही.

संदर्भ सुची :-

१. भारतीय संविधान - मूळ प्रत

२. भारतीय राज्यघटना - के.सागर व व्ही.बी.पाटील, के.सागर पब्लीकेशन्स.

३. भारतीय संविधान व भारतीय राजकारण - जाधव तुकाराम व शिरापूरकर युनिक ॲकडमी,पुणे.

४. योजना - जुन २०१२

५. दै.लोकसत्ता

६. लोकराज्य - मार्च २०१०

national

16-17

[illegible] महाविद्यालय, पूर्णा (जं.)

ता. पूर्णा (जं.) जि. परभणी 431 511

'नॅक' मूल्यांकन 'ब' दर्जा प्राप्त

[illegible] आयोजित

महाराष्ट्र तत्त्वज्ञान परिषद, 33 वे अधिवेशन

तत्त्वदर्शन

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

* संपादक *

प्रा. डॉ. प्रभाकर रामलिंग किर्तनकार

अनुक्रमणिका

अनु. क्र.	पाठाचे नांव	लेखक	पान क्र.
१६)	राष्ट्रविकासात नैतिक व अध्यात्मिक शिक्षणाचे अधिष्ठान	डॉ.वृषाली ओंकार आंबटकर	५५
१७)	बौद्ध धम्मातील मैत्री संकल्पना	प्रा.रोहित गायकवाड	५८
१८)	महानुभाव संप्रदायातील ईश्वरप्राप्तीचा ज्ञानमार्ग विचार	राजपुत सचिन खडकसिंह	६०
१९)	जैनांचा अनेकांतवाद : एक विश्लेषणात्मक दृष्टिकोन	डॉ.ज्ञानदेव उपाडे	६४
२०)	अहिंसा एक मूलभूत तत्त्व : जैन दर्शनाच्या संदर्भात	डॉ. सुनीता इंगळे	६८
२१)	दर्शन और धर्म	प्रा.डॉ.भुसारे सुनंद रामचंद्र	७०
२२)	The Arcane and Esoteric FS Religions of the World	Vijay Srinath Kanchi	७३
२३)	महात्मा गांधी यांचे सर्वोदय संकल्पना	सौ.भोळे अनिता प्रेमराज	८६
२४)	मुनिश्रीचे तरूण सागरजी महाराजांचे युवकाविषयी विचार	प्रा.सातपुते एस.बी.	८८
२५)	प्रचलित संदर्भात चार्वाक आणि तार्किक प्रत्यक्षार्थवादी दृष्टिकोनाचे महत्त्व	डॉ.किरण सावे	९०
२६)	बुद्धांचे समतावादी व नैतिक विचार	प्रा.माधव नरहरी कांबळे	९३

Principal
Late.Sow.Sheshabai
Sitaram Mundhe Art's College
Gangakhed Dist.Parbhani

मुनिश्रीचे तरुण सागरजी महाराजांचे युवकाविषयी विचार

प्रा. खातपुले एस.बी.
कै. सौ. शेवाबाई शितासम मुंडे
कला महाविद्यालय, गंगाखेड ता. गंगाखेड
जि. परभणी

मुनिश्री तरुण सागरजी महाराजांचा जन्म 26 जुन 1967 या दिवशी मध्यप्रदेशात मोह जिल्ह्यात दांदाणेला गुहची गावात झाला. तरुण सागरजींना क्रांतीकारी संत म्हणतात, ते एक दिगंबर मुनि आहेत. त्यांनी वयाच्या 13 व्या वर्षी ब्रम्हचर्याचे व्रत घेऊन स्वतःला विसरुन आचार्य पुष्पदंत सागरजींचे शिष्यत्व पत्करले. 20 व्या वर्षी त्यांनी दिगंबर मुनिची दिक्षा घेतली.

एक चमचा दही ज्याप्रमाणे संपुर्ण दुधाला बदलून टाकते त्याप्रमाणे मुनिश्री तरुणसागरजींच्या बाबतीत झाले आहे. आचार्य श्री पुष्पदंत सागरजींच्या एका वाक्याने त्यांचे संपुर्ण जीवनच बदलून टाकले. जैन धर्माच्या इतिहासात कुंदकुंद आणि जिनसेनानंतर 2000 वर्षात अशी घटना पहिल्या वेळेस पाहावयास मिळते ज्याने इतक्या कमी वयात जिनेश्वरी दिक्षा घेतली. मुनिश्रींची प्रवचन शैली व त्यांचे विवेकपुर्ण, तर्कसंगत परंतु आगमानुकुल कथन यांशिवाय त्यांचे सरल हास्य, भावपुर्ण डोळ्यांमधुन डोकावणारी आत्मीयता व त्यांच्या मुखातुन निघणारे शब्दप्रहार अशा महामानवाचे चरित्र खूप सुंदर आहे.

मुनिश्रींचे युवकाविषयी विचार :

आजची तरुण पिढी देशाचा म्हणजे समाजाचा कणा आहे. हा युवकांनी जर ठरवले तर तो काहीही करु शकतो. समाजाला सुधारण्याचे महान कार्य युवक करु शकतो. आजच्या युवकामध्ये हत्तीचे बळ आहे. बुध्दी आहे आणि चातुर्य आहे. मुनिश्री म्हणतात की ह्या युवकाला संत आणि मुनि यांनी वाट दाखवायची गरज आहे. संत, मुनि आणि समाजाने युवकावर लक्ष द्यायला हवे. कारण युवक हा बालक आणि वृध्द या मधील एक दुवा आहे. आज युवक अशा वळणावर उभी आहेत. येथुन उन्नती आणि अवनती, चांगले आणि वाईट, धर्म आणि अधर्म असे दोन मार्ग निघतात. अशा वेळी जर त्यांना नितीच्या उन्नतीचा मार्ग दाखवला नाही तर फार मोठे, नुकसान होऊ शकते. आज खेड्यांमध्ये हिच परिस्थिती निर्माण झाली आहे. खेड्यातील युवक पान टपरीवर बसून गुटका, तंबाखु, सिगारेट, दारु, गांज्या अशा व्यसनाकडे वळल्याचे दृश्य पाहायला मिळते. हा युवक लग्नात दारु पिऊन नवरदेवाच्या वरातीपुढे नाचण्यापुरताच आहे. तेवढेच बळ ह्या युवकाजवळ आहे. म्हणून आज युवक म्हाताऱ्या आई वडिलांना वृध्दाश्रमात पाठवत आहेत आणि येणाऱ्या पिढीला संस्कारहिन बनवत आहेत, चारित्र्यहिन बनवत आहेत.

मुनिश्री अशी अपेक्षा व्यक्त करतात की, आजच्या युवकांनी जुन्या आणि नव्या पिढीतील दुवा बनले पाहिजेत. जर युवक चारित्र्यवान बनला तर सामाजिक आणि धार्मिक क्षेत्रात क्रांतिकारी परिवर्तन घडून येईल. भगवान महावीर जगातील प्रथम तत्त्वज्ञ आहेत. त्यांनी धर्माला तरुणांशी जोडले आहे. यासाठी युवक असणे आवश्यक आहे. युवकांच्या खांद्यावर जेव्हा धर्म स्थिरावतो, तेव्हा धर्म ही तरुण होतो. मुनिश्री नेहमी म्हणतात, आज मंदिर वृध्द होऊन गेली आहेत. कारण मंदिरामध्ये तरुणांनी जाणे बंद केले आहे. मंदिरामध्ये जर चैतन्य आणायचे असेल तर तरुणांनी मंदिरात जावे लागेल. तेथे संतांचे, मुनिचे विचार ऐकुन परिवर्तन करुन घ्यावे लागेल व्यसनापासून दूर रहावे लागेल.

मुनिश्री तरुण सागरजी महाराज स्त्रियांना असे आवाहन करतात की, जर स्वतःचा नवरा, भाऊ, वडील व्यसनाधीन असतील मग ते (तंबाखु, बिडी, सिगारेट, दारु, पत्ते, गांजा, चरस) असे कोणतेही व्यसन असेल तर त्यांना सरळसरळ सांगा की एक तर व्यसन तरी सोडा नाहीतर बायका मुलं सोडा कायमचे सोडून जाण्याचा नवऱ्यास धम द्या असे आवाहन मुनिश्री स्त्रियांना करतात. नवऱ्याला सुधारण्याची धर्माच्या वाटेवर चालायला लावण्याची जबाबदारी पत्नीचीच असते आणि जर तुम्ही हे करु शकणार नसाल तर फक्त तुम्ही पत्नी आहात धर्म पत्नी होऊ शकत नाहीत. असा भेद पत्नी आणि धर्मपत्नी मध्ये मुनिश्री करतात. धर्मपत्नीचे कार्य नवऱ्याला आणि एकंदरीत समाजाला व्यवस्थीत वळण लावण्याचे असते. प्रत्येक स्त्रीच्या नवऱ्याचे पत्नी समाजहितकारक, आणि मुल्याधिष्ठित असले तर समाजाची आणि पर्यायाने देशाची प्रगती होईल म्हणून व्यसन मुक्ती आणि देशाची प्रगती हि धर्मपत्नीच करु शकते, असे मला वाटते.

युवक जर व्यसनाधीन असेल तर तो युवक राहात नाही. तर धत पडलेल्या सिंहासारखी त्याची अवस्था होऊन जाते. तो परावधीन मनो लाचार होऊन जीवन जगत असतो. तो एक समाजाला लागलेली कीड असतो कलंक असतो. तो समाजालाच नाही तर तो देशाला सुध्दा घातक ठरु शकतो. तरुणांनी [illegible] पुर्णवेळ [illegible] वाईट कर्म [illegible] समाजविघातक, देशविघातक कर्म करतो (चोरी, खुन, धोंडा) यासारखे वाईट कर्म करु लागतो.

महाभारतामध्ये म्हटले आहे की, ज्या ज्या वेळेस पृथ्वीवर पाप वाढते. त्या त्या वेळेस अवतारी पुरुषाचा जन्म झालेला आहे. कंस असा त्यांच्या पापापासून मुक्ती देण्यासाठी श्रीकृष्णाला जन्म घ्यावा लागला.

अनुकंपा आणि अनुयायांची आशा तर बुद्ध आणि महावीर हे देवदूत म्हणून आले. पुढे मुनि सकल सागरजी म्हणतात. आता राम येतील न कृष्ण येतील, बुद्ध येतील न महावीर येतील आता तर युवकालाच राम-कृष्ण, बुद्ध-महावीर, बनावे लागेल. आज उघड्या डोळ्यांनी हा देशाची वर्तमान स्थिती काय आहे हे आपण पाहत आहोत. आता दुसरे कोणीच याचे रक्षण करणार नाही जे काही करायचे आहे ते तुम्हालाच करायचे आहे असे आवाहन मुनिश्री युवकांना करतात. युवकाप्रती असलेला आशावाद त्यांच्या विचाराचे महात्म्य सांगून जातो.

आजच्या तरुणपिढीला उद्बोधक विचार :

आजचे युग स्पर्धा आणि फॅशन याचे युग आहे. या स्पर्धेत एकमेकांपुढे जाण्याची शर्यत लागलेली आहे. या स्पर्धेमध्ये सगळे जण जिंकत असतात असे नाही आज एकजण जिंकला तर एकजण हारतो. जिंकणारा आनंदोत्सव साजरा करतो पण त्या आनंदात उद्या आपणही हारणार याची त्याला कल्पना नसते. हारणारा दुःखी होतो. एखाद हारणारा तर जीवनातून उठतो. एखाद विचारही करत नाही की आपण हारलो आहोत. तो एकच विचार करतो की उद्या आपण जिंकणार या उद्देशाने तो नव्या जोमाने स्पर्धेत उतरतो. जीवन ही असेच आहे. जीवनात कधी दुःख येते तर कधी सुख येते. प्रत्येकाला सुख मिळेलच हे सांगता येत नाही. परंतु दुःख करण्यापेक्षा रडत बसण्यापेक्षा उद्या सुख येईल ह्या आशेवर जगायचे असते. अपयश ही यशाची पहिली पायरी असते. अपयशाने खचुन जाऊ नये स्पर्धेत उतरणाऱ्यांनी अपयश येईल अशा इराद्याने स्पर्धेत उतरावे की ज्यामुळे दुःख होणार नाही. जीवन हे यश अपयशांचा लपंडाव आहे. त्यामुळे यशाने हुरळून व अपयशाने निराश होऊन जाता कामा नये.

आजचे युग फॅशनचे आहे. या फॅशनमुळे जीवनात आपण व्यस्त झालेले आहोत. त्यामुळे मी कोण आहे ? याची जाणीव राहिलेली नाही. स्वतःच्या अस्तित्वाकडे लक्ष द्यायला वेळ नाही फॅशन म्हटलं की, वेगवेगळे राहणे, खाणे पिणे, दिसणे याकडे तरुण पिढी वळत आहे. वेगळे दिसण्यासाठी वेगळे काहीतरी करावे लागते ते करण्यासाठी भरपूर पैसे लागतात. मग ते पैसे कसे कमवायचे कोणत्या मार्गाने असा प्रश्न त्याच्यासमोर असतो आणि तो योग्य आणि अयोग्य मार्गाचा विचार न करता पैसा मिळेल त्यामार्गाने पैसे कमवण्याचा प्रयत्न करतो. आपण नेहमी पाहतो की बरेच जण आई वडिलांचा खून करून, भावाचा खून करून करायला सुध्दा मागे पुढे पाहत नाहीत. देश विकायला सुध्दा मागे पुढे पाहत नाहीत. मग असा व्यक्ती कोणत्याही वाईट मार्गाने चालायला लागतो आणि एकदा का वाईट मार्गावर चालायला लागला की, मागे परतने शक्य नसते. वाईट मार्ग माणसाचे जीवन संपून टाकतो. म्हणून मुनिश्री नेहमी सांगतात की, घरामध्ये वडीलधारी माणसे असणे गरजेचे असते. पण प्रत्येकाला वडीलधारी म्हातारी माणसे अडचण वाटत आहेत. जीवनात आई-वडिल, आजी-आजोबा यांचे महत्त्व फार आहे. एखादे वेळी आपले पाऊल वाईट मार्गावर पडले तर आई-वडील त्या मार्गावर चालु नको, तो मार्ग वाईट आहे अशा मार्गावर शेवटी जीवनाला त्रास होतो हे स्वतःच्या अनुभवातून सांगत असतात. हे त्या व्यक्तीला समजत नाही. म्हणून तो आई वडीलांपासून वेगळा राहतो. नंतर आई वडिलांना वृध्दाश्रमात पाठवतो. ज्यांनी आईवडीलांना वृध्दाश्रमात पाठविले असा युवक जीवनात सुखी होणार नाही.

आजची तरुण पिढी काहीच प्रयत्न न करता यशाची आशा बाळगतात. म्हणून ते फसतात. प्रयत्न केल्यानंतर यश हे नक्की मिळत असते. त्यासाठी असावी लागते चिकाटी, प्रयत्न आणि समोर ध्येय ठेवावी लागतात. तो मार्ग निती, न्याय आणि धर्माचा मार्ग असावा लागतो अशा मार्गावरून चालताना एकदा दोनदा अपयश येईल परंतु शेवटी यश मिळते याची खात्री देता येते. परंतु प्रयत्न न करता यशाच्या मागे धावणे मृगजळासारखे आहे. यश हे कठोर मेहनत आणि योग्य ध्येयमार्गाने मिळते याचा विसर युवकांना पडत चालेला आहे.

मुनिश्री म्हणतात :

जीवनात तुम्हाला काहीतरी करायचे आहे.
आणि तुमच्याजवळ कोणतेही साधन नाही
व्यवस्था नाही. तरीही तुमच्याजवळ एखादे काम
करण्याची तिव्र इच्छा आहे. तर तुमच्यासाठी
अशक्य काहीच नाही. लक्षात ठेवा जीवनात यश
चांगल्या तारखेवरुन नाही तर चांगल्या
तयारीने मिळत असते कोणत्याही कामासाठी
अगोदर आपले मन तयार करा. साधन स्वतःहुन
मिळत जातील.

हे जीवन यशस्वी होण्याचा मार्ग मुनिश्री आपल्या कडवे प्रवचनातुन देत असतात. || 4 ||